

EUROPA, KRŠĆANSTVO I CRKVA

MARIJAN VALKOVIĆ, ZAGREB

Govoriti i pisati o temi »Europa, kršćanstvo i Crkva« veoma je izazovno, jer je tematika krajnje složena i prelazi racionalne okvire te se gubi u »mitu« (Europa) i »misteriju« (kršćanstvo-Crkva), ali i privlačna, barem kršćanskim Europljanima, jer oni u tom odnosu vide nešto od čega žive u dubljem sloju svojega bića, makar se danas i trudili da budu otvoreni kulturama i vjerama svijeta. Taj je odnos za mnoge životni egzistencijal iz kojega ne mogu izići, ako ne žele sebe umanjiti, a možda i drugima biti manje korisni. Kao i u drugim životno važnim pitanjima, objektivne činjenice isprepleću se sa subjektivnim gledanjima i vrednovanjima, a na kraju sve izgleda prilično u fragmentima. Ali ne možemo se odreći razmišljanja (»navigare necesse est«).

I. RAZVOJNI PUT EUROPSKOG IDENTITETA

Počevši od zemljopisnog položaja

Etimološki gledano, riječ »Europa« je semitskog podrijetla i označava »večer«, grčki »érebos« (tama). Na više asirskih spomenika ističe se suprotnost između »irib« (ili »ereb«), zemlje zalazećeg sunca i tame i »asu«, zemlje izlazećeg sunca i svjetla. Prema legendi, Europa je bila kći kralja Agenora u feničkom gradu Tiru i unuka boga Posejdona koju je Zeus, pretvorivši se u bika, prenio na Kretu gdje je rodila tri sina od kojih je najpoznatiji Minos. Prema drugoj legendi, Europa je bila božica zemlje koju je Zeus držao skrivenom u jednoj špilji, a kasnije ju je prenio na Kretu. U Homerovo vrijeme Europa označava kontinentalnu Grčku za razliku od jonskih otoka i Peloponeza. Heziod (oko 700.) spominje nimfe Aziju i Europu i već su u starini prema njima dijelili zemlju. Eshil († 456. pr. Kr.) i nešto mlađi Herodot († oko 424., nazvan »otac povijesti«) preuzeli su tu podjelu. Praktično kod njih Europa označava područje grčkih gradova-póleis nasuprot perzijskom carstvu. Kasnije bit će označeni kao Europa krajevi uz rub Sredozemlja – za razliku od udaljenijih krajeva Azi-

je, ali i Egipta. Herodot označava kao granicu između Europe i Azije rijeku Tanais, današnji Don.¹

U karolinško doba srednjega vijeka držat će se Europom ondašnja Galija, oko 800. uglavnom franačko carstvo. Sredozemno težište Europe pomaknuto je prema njezinu kontinentalnom dijelu. Za poimanje Europe bit će važni zemljopisni čimbenici, ali sve više i kulturno-duhovni. Sve više će se Europa poistovjećivati s pojmom Zapada. U svijesti ljudi Istok će biti označen kao područje radosti i svjetla (ex Oriente lux), a Zapad područje zla, tame i đavolskih utjecaja. Podjela kršćanstva na rimsko-katoličko i bizantinsko-pravoslavno 1054. godine, a posebice turska osvajanja, pridonijet će da se Europom shvaća ono što nije pod Turcima. Još u 18. stoljeću Grčka, Bugarska i zapadni dijelovi Balkana pod turskom vlašću nisu bili držani Europom. Rusiju će formalno shvaćati Europom nakon Petra Velikog, koji je pomakom prema Baltiku otvorio put za povezivanje Rusije sa zapadnom Europom (1703. osnivanje Sankt Petersburga, koji 1712. postaje i prijestolnicom Rusije).² U široj tradicionalnoj perspektivi Europa se ponajprije definira kao nešto različito od Azije, ali u srednjem vijeku nastaje i podjela unutar Europe na zapad i istok, što će se još više zaoštriti nakon turskih osvajanja. Veliki kulturni valovi u Europi, kao gotika, renesansa, barok i prosvjetiteljstvo, događaju se ponajprije u zapadnoj i srednjoj Europi. Europski istok je istočno od baltičkih zemalja, Poljske, Mađarske s Erdeljem (Sedmogradskom, Siebenbürgen, Transilvanijom), Vojvodinom i Hrvatskom. Bune u Mađarskoj 1956., u Pragu 1968. i u Gdanjsku 1980., a i rat u Sloveniji i Hrvatskoj, pa i Bosni, treba gledati ne samo kao borbu protiv totalitarnoga komunističkog režima nego i kao želju stanovništva da ne bude držano Europljanima drugoga reda u poratnoj jaltovskoj podjeli Europe, nego u ravnopravnom zajedništvu s ostalim narodima zapadne i srednje Europe. Iako je komunizam, etabliran pola stoljeća u srednjoj/istočnoj/jugoistočnoj Europi, bio po svojem ideološkom sadržaju uvoz sa Zapada i teorijski određen ne samo za Europu nego i za cijeli svijet, konferencija u Jalti (veljača 1945.) u praksi je produbila podjelu unutar Europe šire od same političke podjele. Komunizam je tu podjelu svojom praksom trajno podržavao.

Zemljopisno gledano, Europa je samo mali dio eurazijskog kontinenta. Iz Azije dolazili su valovi raznih naroda i plemena, koji su ostavili dio svojeg etničkog kontingenta u Europi.

¹ Th. Nyíri, *Der dramatische Weg Europas*, u W. Krieger/ M. Rauter (hrsgs.), *Christliche Visionen für ein offenes Europa*, Herder, Wien, 1994., str. 11 sl.

² Ali već je stara »Rus« imala žive veze s Europom. Tako kijevski knez Jaroslav Mudri (1019.-1054.), sin apostola Rusa i Ukrajinaca sv. Vladimira, ženidbama svoje sedmero djece podržava veze ne samo s Bizantom nego i s Mađarskom, Poljskom i Norveškom, a njegova kći Ana udala se 1054. za francuskog kralja Henrika I. Grad Kijev je toliko ukrasio građevinama i umjetničkim djelima da se natjecao s Bizantom.

U svjetlu kulture

Bliski Istok, na tromedi između Azije, Europe i Afrike, veoma je jako i jedinstveno žarište u kulturnom pogledu ne samo za Europu nego i za cijeli svijet, matica velikih civilizacija (civilizacija počinje u zemlji Sumerana, povijest počinje u Babilonu itd.), snažno utječe na nastajanje Europe. Najstarija kultura u Europi je ona minojska na Kreti (2000.–1450. pr. Kr., kad je Knossos razoren),³ koja će biti kao most istočnih civilizacija prema Europi. Na Peloponezu i u južnoj Grčkoj razvit će se »mikenska« civilizacija (na vrhuncu oko 1250.),⁴ koja je prodirala prema egejskim otocima i Maloj Aziji, stoga nazvana i »egejska« civilizacija (oko 1100. trojanski rat). Grčka će plemena prodorom i selidbom prema jugu (početak selidbe Dorana oko 1050.) preplaviti područja i mikenske i kretske civilizacije, stvarajući uvjete za nastajanje grčke civilizacije (Homer oko 800., Heziod oko 700., Olimpijske igre 776, u isto vrijeme grčko pismo primjenom feničkog izuma alfabeta itd.). Razvit će se klasična grčka kultura, koja će svojim kritičkim zapažanjem, racionalnošću i filozofijom postati sastavni dio europske kulturne baštine. Treba navesti, dakako, i klasičnu grčku i helenističku umjetnost, koja će sve do naših dana nadahnjivati europske umjetnike i koja ima neprolaznu vrijednost. Grčko-helenistička civilizacija vrlo mnogo će utjecati i na samu kršćansku vjeru, služeći kao kontekst i medij za njenu teološku artikulaciju (»Evanđelje i logos«).

Drugi izvor Europe je rimska kulturna baština. Ostaci raznovrsne kulture rimskog imperija osjećaju se svuda u Europi. To se odnosi ne samo na ceste, arheološke spomenike, arhitekturu i rimsko pravo nego i na mnoga druga područja. Zazivanjem Rima i rimske starine hranit će se cijeli srednji vijek. Latinski jezik bit će moćno sredstvo u stvaranju europske civilizacije i europskog identiteta. Preko Katoličke Crkve mnogi će temeljni elementi kulture i upravnog rimskog sistema doći do nas. Redovnici bedediktinci velikim će dijelom prenijeti praktičnu mudrost i trijeznost rimskog mentaliteta u kršćanski život Europe.

Treći veliki izvor Europe jesu židovska kultura i Biblija. Bez židovske komponente ne da se zamisliti novovjeka Europa. Pio XI. je rekao za nas kršćane da smo »duhovno semiti«,⁵ a to vrijedi i za Europu, i to ne samo ukoliko je kršćanska, a Ivan Pavao II. će dodati da su Židovi »naša starija braća.«⁶ To ne bi smjelo

³ Brojne glinene pločice imaju već i svojevrsno slikovito i hijeroglifsko pismo (Linearno A), nastalo pod utjecajem Egipta. Dosad nije dešifrirano, iako ima nekih informacija kao da bi Norvežanin Kjell Aartun bio na putu da ih pročita.

⁴ J. Chadwick (Čedvik), Mikenski svet, Beograd 1980.

⁵ Pio XI. u govoru belgijskim hodočasniciima u rujnu 1938. godine, u vrijeme najžešćih nacističkih progona Židova.

⁶ U govoru pri posjetu sinagogi u Rimu 13. 4. 1986.: »Vi ste naša ljubljena i, na određen način moglo bi se reći, starija braća« (tekst govora u Il Regno- Documenti 9/1986., str. 279-280).

biti više predmetom sporenja, iako moramo priznati da je baš nevjerojatno kako se je u Europi mogla razviti odbojnost ne samo protiv konkretnih Židova nego, ponekad, i protiv židovske kulturne baštine općenito.⁷

Četvrta komponenta koja čini Europu je ona kršćanska. Sigurno je da bez kršćanstva, tj. bez kršćanske vjere u Isusa Krista, Europa ne bi bila Europa. Ivan Pavao II. i mnogi kršćani vole isticati baš tu stranu. Istina jest da povijesno kršćanstvo ima svojih mana i nedostataka, jer ono i u najboljem izdanju uvijek je u nekom raskoraku sa svojim vjerskim ishodištem i nadahnućem. Kad je u ovom članku riječ o kršćanskoj komponenti Europe, onda je u prvom redu riječ o kršćanskoj vjeri, koja je tijekom povijesti stimulirala europsku civilizaciju i udahnila neke civilizacijske elemente u skladu s Evanđeljem.

To su dakako glavna izvorišta europske civilizacije, ali ima i drugih: keltskih, germanskih, slavenskih, islamskih. »No nitko ne može zaniijekati da kršćanska vjera na odlučujući način ne pripada trajnom i korjenitom temelju Europe. U tom smislu govorimo o *kršćanskim korijenima Europe*, a ne u smislu slučajnog susreta između Europe i kršćanstva.«⁸ Ako gledamo u cjelini, dosadašnja europska civilizacija pokazala je, među svim civilizacijama, najveći stupanj adaptacije i prihvaćanja elemenata iz više kultura ili civilizacija, postajući tako svojevrsna civilizacija s veoma rastezljivim identitetom i šarenilom kulturnih elemenata (43 jezika, 3 pisma itd.), na relativno malom zemljopisnom prostoru, i s najvećim utjecajem na svjetska zbivanja, u dobru i u zlu.⁹

⁷ Prilikom boravka Ivana Pavla II. SAD-u (govor u sjedištu Ujedinjenih naroda u New Yorku 5. 10. 1995. i pohod biskupijama Newark, New York/Brooklyn, Boston i Baltimore) sa židovske strane izražena je molba da Papa izda posebnu encikliku u kojoj bi osudio »holokaust«. Neki su se mediji požurili s vijestima da je doista u tijeku izradbe takva enciklika, ali vijesti iz Vatikana to poriču. Priznaju, međutim, da se prije Drugoga svjetskog rata doista radilo na dokumentu protiv rasizma, imajući pred očima rasizam, rasne zakone i progone u Njemačkoj, ali je Pio XII. obustavio rad i izdavanje dokumenta. Inače ima brojnih izjava iz tog vremena protiv rasizma. Usporedi knjigu: J. Österreicher, *Rassenhass ist Christushass. Hitlers Judenfeindlichkeit in zeitgeschichtlicher und in heilsgeschichtlicher Sicht*. Dokumente und Kritik, Klagenfurt-Ljubljana-Wien 1993. Knjiga ima veoma zamršenu povijest: 1. izdanje na francuskom u Parizu 1939., 2. (prošireno) u New Yorku 1943. Autor je obraćenik sa židovstva, postao katolički svećenik, morao bježati iz Austrije i Francuske te se poput brojnih Židova sklonio u Americi. Godine 1953. osnovao je na Katoličkom sveučilištu Seton Hall institut za židovsko-kršćanske studije te je od 1954. do 1970. izdavao godišnjak *The Bridge* (Most). Od 1962. do 1966. bio je konzultor Tajništva za jedinstvo kršćana te je u to vrijeme napisao načelnu studiju koja će poslužiti kao temelj za izjavu Drugoga vatikanskog sabora o Židovima. Umro je 1993. godine.

⁸ Biskupska sinoda – Posebni skup za Europu, *Da bismo bili svjedoci...* str. 11 (v. bilješku 42).

⁹ Kard. F. König u jednom govoru u Mariazellu (*Die Furche* 17. 12. 1992, str. 7): »Nema kontinenta, nema zemaljskog predjela koji bi toliko pridonio otkriću svijeta – sa svim pozitivnim, ali i negativnim posljedicama. Nema kontinenta koji bi kao Europa izvršio tako

O sadržaju, podjeli i usporedbi civilizacija

Vrlo je teško pitanje kako uspoređivati ili čak vrednovati civilizacije. Pri tom se postavlja pitanje kriterija. Gledano iz čisto povijesne ili, još više, sociološke perspektive, može nam izgledati da su sve civilizacije jednako dobre ili jednako loše, već prema tome odgovaraju li zaokruženo potrebama konkretnih ljudi. No ipak, htjeli ili ne htjeli, u današnjem dodiru i susretu civilizacija (problem »akulturacije«) nameće se, barem u nekim pitanjima, i problem sadržaja, a onda i vrednovanja, ako se ne pristane na to da se sav govor svede na sociološka ili povijesna raspravljanja.¹⁰ Danas jednostavno ne prihvaćamo elemente nekih kultura (ropstvo, poligamija, ljudske žrtve itd.), jer su nespojive s našom slikom o čovjeku i njegovu dostojanstvu. Osobito otkako se više cijeni čovjek kao čovjek, tj. kao osoba s ljudskim dostojanstvom i posebnim pravima, ne mogu se mi-moići razlike u vrednovanju individualnog i društvenog života.¹¹ Kad se hoće povući neka bilanca o odnosu Europe, odnosno zapadne civilizacije prema kršćanstvu i Crkvi i obratno, trebalo bi najprije vidjeti što pod tim mislimo, naime prilazimo li u povijesnom, sociološkom, znanstvenom, filozofskom, vjerskom ili u nekom drugom smislu. Uz opasnost da iznosimo poznate stvari, navest ćemo neke polazne točke.

Kršćanska vjera i Crkva, po sebi, nisu vezane uz neku kulturu, ako kulturu shvatimo u zaokruženom i integralnom smislu.¹² Nauk Drugoga vatikanskog sa-

mного utjecaja na druge svojim duhovnim i povijesno moćnim snagama. Nema kontinenta koji bi toliko pridonio duhovnom rastu svijeta: svojim filozofskim idejama, svojom znanošću i tehnikom, izumima i istraživanjima; svojim kršćanstvom, ali i svojim ateizmom, racionalizmom i materijalizmom; i sve se to izvozilo u kolonije...«

¹⁰ O odnosu kršćanske vjere i morala prema raznim kulturama usp. B. Häring, Kristov zakon. Slobodni u Kristu, sv. III, Zagreb 1986., str. 327-364.

¹¹ Na primjer, pitanje ljudskih prava izraslo je u krilu europske civilizacije. Danas se u zapadnim međunarodnim forumima i u samoj Organizaciji ujedinjenih naroda drži da su ta prava univerzalna i »transkulturalna«, ali politički predstavnici nekih civilizacija (dijelom u islamu, a posebice u Kini) ističu kako se neka »ljudska prava«, isticana u europskoj civilizaciji, ne daju »univerzalizirati« te ne vrijede u njihovoj sredini. S druge strane, čudi što predstavnici nekih vodećih zapadnih zemalja nisu htjeli na Svjetskoj konferenciji OUN o ženama u Peking (Beijing, 1995.) da se »ženska prava« proglase univerzalnim ljudskim pravima.

¹² Kardinal Ratzinger shvaća i vjeru kao kulturu te stoga prilazi problematici prilično drukčije. Zapravo, on ono što drugi nazivaju »značenjem« (meaning) i bitnim dijelom kulture drži kulturom općenito. On kaže: »Najprije moramo ustanoviti da je i sama vjera kultura. Gola vjera ili religija ne postoje. Drugim riječima, u mjeri u kojoj vjera kaže čovjeku tko je i kako se mora humanizirati, ona stvara kulturu; vjera je kultura kao takva«. Stoga i zaključuje: »Evo zašto ne bismo smjeli više govoriti o inkulturaciji nego o susretu kultura ili *interkulturaciji*, ako se mogu tako izraziti« (tako u izlaganju na susretu Federacije biskupskih konferencija Azije u Hong Kongu od 2. do 3. ožujka 1995.; usp. J. Ratzinger, *Le Christ, la foi et le défi des cultures*, u *La Doc. Cath.* No. 2120, 16 juillet 1995, str. 701, 702; tekst preuzet iz *Origins*, 30. 3. 1995.).

bora je u tome veoma bogat, iako je *Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu* prvi visoki crkveni dokument koji izričito i radikalno vodi računa o čimbeniku kultura. Postoje: pluralizam kultura, njihova autonomija, pravo svih na kulturu, Crkva poštuje i priznaje pozitivne elemente svih kultura, kršćansko prožimanje kultura itd.¹³ Pitanje Europe i Crkve, na kraju krajeva, pitanje je kršćanske vjere u odnosu prema europskoj kulturi, ali nam valja imati pred očima određeno razlikovanje (dakako, ne odvajanje) između kršćanske vjere i njezine institucije Crkve, ujedno vidljive i nevidljive. No, ako kršćanstvo nije vezano uz neku određenu kulturu, kako se možemo pitati o nekom eventualno specifičnom odnosu kršćanske vjere prema europskoj kulturi i, konkretnije, prema povijesnom i sociološkom utjelovljenju te vjere u Crkvi? Dakle, mjesto bi bilo za dvostruku analizu: analizu suvremene europske kulture i načina prenošenja, nazočnosti i djelotvornosti kršćanske vjere i crkvenog života u toj kulturi.

Dok na zemlji ima vrlo mnogo kultura (neki navode njihov broj čak od oko 6000), civilizacija ili »visokih kultura« ima relativno malo. U cijeloj povijesti čovječanstva Arnold Toynbee, poznati povjesničar civilizacija, nalazi 21 ili 23 civilizacije (prema tome hoće li se dvije varijante među njima smatrati zasebnim civilizacijama) odnosno 28 (ako se ubroje i »zaustavljene« civilizacije). Već je 18 »mrtvih« civilizacija, a od preostalih 10 sve su, osim zapadne, u propadanju – tako je prije nekoliko desetljeća pisao Toynbee,¹⁴ ali bi možda danas malo diferenciranije iznio svoj sud o suvremenim civilizacijama. Američki profesor S. P. Huntington, upravitelj Instituta za međunarodne odnose na harvardskom sveučilištu, gledajući na današnje civilizacije u političkom ključu, vidi u njihovu suče-

Začuduje ovakav kardinalov pristup, jer je izraz »inkulturacija« ne samo vrlo raširen u ozbiljnoj teološkoj literaturi nego je ušao i u crkvene dokumente, npr. u važnu encikliku Ivana Pavla II. »Redemptoris missio« (u br. 52 pet puta izraz »inkulturacija«; usp. izd. KS, Dokumenti 96, Zagreb 1991., str. 77-79). Kako je problem inkulturacije odlučujući za Crkvu u Africi, postsinodalna apostolska pobudnica Ivana Pavla II. *Ecclesia in Africa*, potpisana i objavljena 14. 9. 1995. u gradu Yaoundé (Kamerun) za vrijeme Papina posjeta Kamerunu, Južnoj Africi i Keniji, cijeli III. dio (br. 55-71; v. još br. 78) posvećuje »evangelizaciji i inkulturaciji«. Kardinal vjerojatno želi utjecati na azijske biskupe da ne provode nagle promjene u crkvenom životu, ali čini se da se takvim pristupom, uzimajući pars pro toto i svodeći vjeru na razinu kulture, unosi zbrka u već prihvaćen način govora i u načelne rasprave.

¹³ Usp. GS II, 2: br. 53-62 (promicanje kulturnog napretka).

¹⁴ Broj civilizacija je i kod njega, kako se može lako pretpostaviti u ovako panoramskim i još nedovoljno sigurnim pregledima, dosta fluidan i problematičan. U kasnijem skraćenom izdanju svojega golemog djela on, u povijesnoj perspektivi, nalazi 34 civilizacije, od kojih su neke ili nestale ili su manje važnosti u svjetskim razmjerima. Usp. Arnold Toynbee, *A Study of History. A New Edition Revised and Abridged by the Author and Jane Caplan*, Weathervane Books, New York, s. a., str. 72. Usp. također: D. C. Somervell, *The Argument of A Study of History*, u A. Toynbee, *Civilization on Trial and The World and the West*, The New American Library, New York 1976, str. 302, 314.

ljavanju mogući izvor glavnih političkih sukoba nakon prestanka politike hladnog rada. Na temelju studije provedene u svojem institutu on predviđa kako će ubuduće »svijet biti velikim dijelom oblikovan interakcijama između sedam ili osam većih civilizacija. One uključuju zapadnu, konfucijevsku, japansku, islamsku, hindusku, slavenskopravoslavnu, latinskoameričku i, možda, afričku civilizaciju«. ¹⁵

Na području današnje Europe (od Atlantika do Urala) Toynbee vidi dvije varijante koje katkad naziva civilizacijama a katkada varijantama: zapadnu (zapadnokršćansku) i istočnu (rusku, bizantinsko/pravoslavno/slavensku). Ima i nešto drukčijih podjela unutar Europe. ¹⁶ Ne ulazeći u zaoštavanja povijesne, kulturološke i političke naravi, u ovom članku, kad govorimo o Europi u kulturnom pogledu, imamo pred očima ponajprije njen zapadni i srednji dio, jer je uostalom i bolje istražen, ali ne isključujemo ni istočni.

Kulture i civilizacije imaju svoje temeljne sastavnice, koje se razvojem tijekom povijesti sve više institucionaliziraju i specijaliziraju. Temeljne kulturne institucije su obitelj, gospodarstvo, politika, religija, odgoj i zabava. ¹⁷ U visoko razvijenoj civilizaciji, kakva je u Europi, ova područja čovjekova života, u primitivnim kulturama većinom u jezgri sadržana u obitelji i klanu/plemenu, vrlo će se razgranati i institucionalizirati da će postati, kako brojni kritičari prigovaraju, institucijski oklop koji otežava pojedincu da se slobodno i spontano razvija. No, vjerojatno manje je poznat dubinski presjek kad je riječ o kulturi, odnosno o srži kulture i njezinim izražajnim oblicima. Kulturolozi spominju kako treba voditi računa barem o četiri gledišta ili o četiri dimenzije kulture: oblik, funkcija, značenje (meaning) i uporaba (usage). ¹⁸ Nije ovdje mjesto da ulazimo u dublju analizu kulture ili civilizacije, no ipak valja naglasiti važnost elementa »značenja« (meaning) u smislu svjetonazora koji je sržno sadržan u religiji. Durkheimova sociološka škola i mnogi drugi vide u religiji glavni »integrator« kulture, a i

¹⁵ S. P. Huntington, »The Clash of Civilizations?«, *Foreign Affairs*, Vol. 72, No. 3, Summer 1993, str. 25. Autor ima pred očima napetosti s političkim zapletajima na svjetskoj razini, posebice između zapadne i islamske civilizacije, u čemu kao da se s Huntingtom slažu i neki islamski autori, npr. Bassam Tibi, *Krieg der Zivilisationen*, Hamburg 1995. (iako ovo djelo, prema nekim recenzijama, nije baš jako ozbiljno; usp. *Die Neue Furche* 5. 10. 1995, str. 22), ali to primjenjuje i na prilike u Europi. Usp. bilješku 44.

¹⁶ Jedan novi i veoma rašireni pregled »zajedničke« europske povijesti navodi tri glavna kulturna područja unutar europske civilizacije: zapadno, bizantinsko (Balkan) i istočno-slavensko. Usp. F. Delouche (ur.), *Histoire de l' Europe*, Paris, 1992. (prevedeno na 16 jezika).

¹⁷ J. Laloux, *Uvod u sociologiju religije*, Zagreb, 1970., str. 55 sl.

¹⁸ Ch. H. Kraft, *Christianity in Culture. A study of dynamic biblical theologizing in cross-cultural perspective*, Orbis Books, Maryknoll-New York, 1984., str. 654 sl. Knjiga je vrlo važna, jer autor, polazeći od svojega misionarskog iskustva, na znanstvenoj razini povezuje znanost o kulturi i komunikologiju u svezi s inkulturacijom vjere i prevođenjem Biblije.

Toynbee uglavnom dijeli civilizacije na pozadini religije. Tema sadrži svoju problematiku i nameće brojna pitanja kad pristupimo vjeri u današnjoj pluralističkoj i dobrim dijelom sekulariziranoj Europi.¹⁹

Govoreći o prenošenju poruke i o djelovanju Crkve u Europi, valjalo bi također voditi računa o standardnim parametrima današnje komunikologije (barem: komunikator, receptor, poruka i medij). Nije moguće ovdje ni približno to obraditi. Zadovoljit ćemo se nekim gledištima i, više-manje, natuknicama.

II. IZ KRŠĆANSKIH I CRKVENIH IZVORA

Odnos Crkve prema Europi u njezinu nastajanju odvija se bitno u naviještaju Isusa Krista i njegove poruke. Crkva po svojoj biti promiče kulturu više neizravno, time što naviješta Evanđelje Isusa Krista. Ima u naviještaju Evanđelja i kontrakulture, ako je neka kultura protivna duhu Evanđelja, odnosno nespojiva s Evanđeljem Isusa Krista. Neprihvatanje Isusa Krista od većine židovskih suvremenika bilo je velikim dijelom i kulturne naravi. Relativizirajući predaje otaca, tj. tradicionalnu židovsku kulturu, Isus je, prema nekim današnjim židovskim tumačenjima, oduzimao narodu ono najvrijednije, a to je njegova tradicionalna kultura, i stoga ga se židovski narod morao odreći. To je tenor vrlo poznate knjige rabina Klausnera, čime on brani farizejsko neprihvatanje Isusa.²⁰ Bit će neizmjerena zasluga sv. Pavla, u borbi protiv judaizana i judeo-kršćana, da je izborio Evanđelju otvorenost i širinu svih kultura i civilizacija, tako da, u strogom smislu riječi, ne možemo govoriti o kršćanskoj civilizaciji kao zaokruženoj i cjelovitoj civilizaciji, iako je pojedini autori tako i nazivaju.

Poznato je kako se kršćanstvo prvih stoljeća našlo pred zadaćom kakav stav zauzeti prema ondašnjoj grčko-rimskoj civilizaciji. Povijesno gledano, u prvom je razdoblju prevladavalo odbijanje (I Ivanova, Apokalipsa, kasnije Tertulijan, Jeronim), da bi u isto vrijeme jačao i pozitivan stav prema nekim elementima te civilizacije.²¹ No, u cjelini i u nekim temeljnim sastavnicama kompromis nije bio moguć. To je dovelo do progona kršćana, a pridonijelo je, uz ostale čimbenike, propasti Rimskog Carstva i kraju te civilizacije koju će povijesno kršćanstvo u nekim elementima prihvatiti i asimilirati.²²

¹⁹ Mnogi sociolozi ne dijele Durkheimovo poimanje vjere kao integratora kulture te ističu kako je suvremena europska civilizacija, sekularistička i pluralistička, za razliku od ostalih bez takva integratora. O poimanju vjere kao kulture kod kard. Ratzingera v. bilješku 12.

²⁰ J. Klausner, *Jesus von Nazareth*, 3. izd., Jerusalem, 1952. Posljednjih desetljeća bilo je brojnih židovskih autora koji će diferenciranije i pozitivnije pristupiti liku i poruci Isusa Krista.

²¹ M. Valković, *Krist, Kultura i kontrakultura*, u *Bog. Smotra* 3-4/1985., str. 306-331.

²² Engleski povjesničar Gibbon u prosvjetiteljskom duhu u biti optužuje za propast Rimskoga Carstva »barbare i vjeru« (E. Gibbon, *The History of The Decline and Fall of the Roman*

Europa u ranom srednjem vijeku nastaje najvećim dijelom preko Crkve. Najvažnija sastavnica u nastajanju Europe bit će baš kršćanska vjera po instituciji Crkve. Kršćanska vjera i Crkva su dale temeljni impuls za nastajanje Europe, povijesno i duhovno. Nije potrebno posebno govoriti o imenima kao što su Benedikt (»Otac Europe«, »Otac Zapada«), Patrik, Grgur Veliki, Augustin Kanterberijski, Kolumban, Bonifacije, Ćiril i Metodije, Ansgar i mnogo drugih, poznatih i manje poznatih. Njima je bilo ponajprije do širenja kršćanske vjere. Kao moćno pomoćno sredstvo imali su uporabive elemente grčko-rimske civilizacije, njezin pojmovni i misaoni instrumentarij, latinski jezik (Ćiril i Metodije, dolazeći s bizantinskog područja, uzimaju narodni jezik i stvaraju odgovarajuće pismo, što je jako značajno u civilizacijskom pogledu), a dijelom i organizacijske modele (biskupije kao rimske provincije). Bitne točke onoga što će u tom rađanju Europe biti osobito važno za buduća vremena trebalo bi posebice naglasiti.

Posebno dostojanstvo i vrijednost svakoga čovjeka te poimanje čovjeka kao osobe kao i temeljna jednakost pred Bogom svih ljudi, što će biti temeljem kršćanskog humanizma, svakako je u srži europske civilizacije. Promatrano povijesno i sociološki, te vrednote neće biti refleksno i formalno dorađene u društvenim oblicima, često imamo i vrlo protivne protupojave. Razvoj feudalizma ne govori baš o poštivanju čovjeka kao čovjeka nego više o određenim povijesnim prilikama. Narodima Europe trebat će više stoljeća da se zemljopisno, jezično, etnički i vjerski nekako stalože i da nađu svoj identitet. Valja svakako spomenuti da je u prvom tisućljeću bizantinski dio Europe kulturno i gospodarski razvijeniji od latinskog Zapada, tamo je »jedina država dostojna toga imena«. ²³ Nije mala stvar što Bizant-Konstantinopolis-Carigrad nije doživio osvajanje i pljačku sve do dolaska Turaka 1453., Rim su već 410. osvojili Alarih i njegovi Goti (Vizigoti) i samom će zapadnom dijelu Rimskog carstva i formalno doći kraj svima dobro poznate 476. godine. Liturgija i Sveto Pismo, benediktinci i samostani, medij pisane riječi, socijalno-karitativni rad, brojni elementi grčko-rimskog humanizma

Empire, London, 1776.). Na unutarnje uzroke propasti upozoravao je već sv. Augustin u *Božjoj državi*, a u povodu 200. obljetnice Gibbonova djela i M. Grant (*The Fall of the Roman Empire. A Reappraisal* by Michael Grant, The Annenberg School Press, Radnor /Pa., USA/ 1976.) podvrgnuo je kritici Gibbonovo mišljenje i opisao brojne unutarnje uzroke propasti Rimskoga Carstva. Unutarnju duhovnu nespojivost grčko-rimske civilizacije, uzete u cjelini, s kršćanstvom ističu i Toynbee i, posebice, Ch. N. Cochrane, *Christianity and Classical Culture. A Study of Thought and Action from Augustus to Augustin*, Oxford University Press, 1980. (izvornik 1940.).

²³ R. Lopez, *Rođenje Evrope*, Zagreb, 1978., str.71. Općenito o povijesti bizantinske države u poznatom djelu: G. Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staates*, München, 1940. (više novijih izdanja i prijevoda).

(Vergilije – otac Zapada²⁴, Ciceron, Seneka,²⁵ Boecije/Boetije,²⁶ a da o utjecaju općenito kroz patrističku literaturu, osobito preko Augustina, i ne govorimo), življenje zajedništva u samostanima, vrednovanje fizičkog, manualnog rada, određena demokracija, dosta nazočna u kršćanskoj starini i kasnije in nuce sačuvana barem u samostanima, u političkom pogledu nauka o razlikovanju duhovne i svjetovne vlasti, što će klasično formulirati papa Gelazije u V. stoljeću,²⁷ i drugih elemenata bit će ugrađeno u razvojni put zapadne civilizacije.

Svojim temeljnim vjerskim istinama o trojedinom Bogu i o Isusu Kristu bit će dobrim dijelom određen smjer razvoja nove europske civilizacije, ma koliko to u prvi mah izgledalo nevjerovatno. Apostolsko vjerovanje nije samo ispovijest vjere nego je ujedno idejno-simbolična matrica (ponajprije kao značenje, »meaning«) za novu civilizaciju koja će se, s obzirom na ostale elemente, očitovati u mnogim oblicima.²⁸ Poruke o Božjoj ljubavi prema čovjeku i svijetu, o čovjeku kao osobi i o ljubavi kao temeljnoj snazi čovjeka i kulture-civilizacije, o općem sinovstvu ljudi pred Bogom i uzajamnom bratstvu ukorijenjenu u »velikom bratu« Isusu Kristu (puka suprotnost Orwellovu »Velikom bratu«), o simbolici križa i značenju trpljenja, o ljubavi prema malim ljudima, slabima i bolesnima itd. bit će polazne vrednote za novu civilizaciju koja će se u Europi polako i bolno rađati, na pozadini primitivnih i nerazvijenih oblika osobnog i društvenog života ranoga srednjeg vijeka.

Govoreći u vrlo općenitim okvirima, mogli bismo reći da, ako je riječ o Crkvi i Europi kao Zapadu, praktično možemo govoriti o drugom tisućljeću kršćanske ere. Bizantinsko pravoslavlje ostat će u prvom tisućljeću, kad je Istok davao ton i kršćanstvu i civilizaciji. Nije bez značenja da je pravoslavlje u ekleziološko-dogmatskom pogledu službeno ostalo na razini prvih osam općih crkvenih sabora. No, ono što se danas općenito drži europskom ili, možda ipak točnije, zapad-

²⁴ Th. Haecker, *Vergil: Vater des Abendlandes*, Leipzig, 1931.; D. Comparetti, *Virgilio nel Medio Evo*, 2. izd., Firenze, 1943.

²⁵ Umro 65/66. po Kr., nagan od Nerona na samoubojstvo. Vjerojatno je znao za kršćane, iako ih ne spominje. Njegov brat Galion, kojemu je Seneka posvetio neka svoja djela, bio je rimski namjesnik (prokonzul) u Korintu te nije htio udovoljiti nasilnom navaljivanju tamošnjih Židova da osudi Pavla (Dj 16,12-17). Zbog Senekina humanizma te nekih sličnosti u Pavlovim poslanicama već je u II. stoljeću nastala apokrifna korespondencija između Seneke i Pavla, za koju su u srednjem vijeku vjerovali da je autentična.

²⁶ Umro osuđen na smrt 524. Njegovo djelo *Utjeha filozofije* (*De consolatione philosophiae*), napisano u zatvoru, bit će omiljeno štivo u srednjem vijeku. Iako je Boecije bio kršćanin, u djelu iznosi klasične humanističke ideale, osobito u novoplatonskom ruhu, ali se u sadržaju vidi i kršćanska komponenta.

²⁷ Usp. relevantne navode kod M. Valković, *Demokracija u kršćanskom socijalno-etičkom kontekstu*, u *Vijeće za laike HBK, Crkva, demokracija i opće dobro u Hrvatskoj, Studijski dani*, Zagreb, 31. III. – 1. IV. 1995, ur. Stj. Baloban, Zagreb, 1995., str. 78.

²⁸ Ch. N. Cochrane, *Christianity and Classical Culture*, v. bilješku 22.

noeuropskom civilizacijom i što je u novije doba zahvatilo cijeli svijet, plod je zapadne Europe drugoga tisućljeća, katoličke i protestantske, dok bizantinsko-pravoslavna i većinom slavenska Europa malo utječe na razvoj u svjetskim razmjerima (tezu ne bi trebalo previše forsirati, jer vrijedi u grubim glavnim linijama). Širenje carske Rusije kroz Sibir prema Tihom oceanu neki je prodor, ali manjeg civilizacijskog značenja, barem dosada. Imamo od XIX. stoljeća utjecaj ruske misli i ruske umjetnosti, ali i to je izazvano i omogućeno razvojem na Zapadu. Možda bi se mogao navesti utjecaj propalog komunističkog sustava kao primjer značajnih globalnih razmjera, ali on je po svojem sadržaju nezreli plod Zapada, samo se mogao nametnuti na istoku Europe. Drugo je pitanje zašto se to baš tamo dogodilo i s kojim posljedicama. Vjerojatno je u korijenu nerazvijen proces akulturacije. U borbi između »zapadnjaka« i »slavenofila« u Rusiji nije bilo dosta spremnosti na primjerenu otvorenost i na odgovarajuću kritičnost, najviše, čini se, zbog nedostatno razvijene socijalne i kulturno-kritičke dinamike kršćanske vjere, u čemu je, čini se, i danas veliko opterećenje europskog Istoka i pravoslavnih Crkava.

III. GLAVNE KOORDINATE

Čovjek u središtu

Kad bismo htjeli u nekoliko glavnih crta opisati stav Crkve prema Europi i obratno u drugom tisućljeću, a to je praktično do Drugoga vatikanskog sabora, mogli bismo to učiniti navodeći barem neke važnije čimbenike.

Već spomenuto poimanje čovjeka kao osobe i njezino dostojanstvo (personalistički humanizam) kao i antropocentričnost slike o svijetu (o kojoj, doduše, neki počinju dvojiti pod utjecajima koje kombinirano provode duhovni prodori iz Azije, neke ekološke skupine i New Age) u središtu su europske civilizacije. Ono što je već od početka sadržano in nuce, počevši od srednjega vijeka dolazi u Europi do izričite i tematske refleksije, a i praktičnog, makar i polaganog provođenja. I u starini su kršćani branili čovjeka, čak i nerođeno dijete, ali pojam čovjeka kao osobe je bio više uključen i nije bio tematski refleksno razvijen. Neki misle da pojam osobe, iako ima svoje podrijetlo u kršćanskoj starini (Tertulijan, Boecije), dobiva svoje misaono obrazloženje tek u ranoj skolastici,²⁹ a jasan zaokret prema antropocentrizmu bit će, po mišljenju J. B. Metz, u filozofsko-teološkom sustavu Tome Akvinskoga.³⁰ Svakako sudbina Zapada se najvećim dijelom odre-

²⁹ Theo Kobusch, *Die Entdeckung der Person. Metaphysik der Freiheit und modernes Menschenbild*, Freiburg, 1994.

³⁰ J. B. Metz, *Christliche Anthropozentrik. Über die Denkform des Thomas von Aquin*, München, 1962.

đu je već u srednjem vijeku: racionalnost (skolastička filozofija i teologija, sveučilišta, rimsko pravo itd.), težnja za iskustvenim upoznavanjem prirode (već tada: Albert Veliki, Francis Bacon), svijest europskog zajedništva i latinski jezik (kršćanska Europa kao »corpus christianum«), sinteza svjetonazora, životnih uvjerenja i stavova, čak i političkih uređenja, barem načelno (sacerdotium, imperium, magisterium). Za dinamičan razvoj zapadne i srednje Europe jedan je od presudnih čimbenika što se vjerska vlast odvojila od svjetovne, vrhovna papinska od carske i općenito političke.³¹

Vjersko/crkveno i svjetovno

U civilizacijama staroga Istoka i u njihovim velikim imperijama imamo ujedinjenu svjetovnu i religijsku vlast, više ili manje teokratski uređeno društvo. Zbog toga se i klasična grčko-rimska civilizacija nije mogla održati pred pojavom kršćanstva, a i inače, u sebi je već nosila znakove rasula. Kasniji povijesni razvoj u bizantinskom dijelu Europe, makar i bez onako radikalnog loma kakav se zbio na Zapadu propašću Rimskog Carstva, de facto neće pogodovati dinamičnijem razvoju. Cezaropapizam u Bizantu imat će, gledano u odnosima Crkva-država, pogubne posljedice za Crkvu, a i za kulturu općenito. Nastavit će s prevelikom vlasti svjetovnih vladara te će izostati kritička funkcija vjere i Crkve u odnosu na socijalno-političko područje. Svjetovni vladari imat će prevelik utjecaj na vjersko-crkvenom području, a kad njih ne bude, preuzet će Crkva i narodno-političku zadaću. Uz to će biti još jedna važna pojava na europskom Istoku: uz nedostatak određene napetosti između crkvene i civilne vlasti neće se razviti građanski »treći stalež«, onaj koji će na Zapadu bitno pridonijeti daljnjem razvoju, burnom i napetom, na mahove i krvavom, ali koji će bitno utjecati na dinamiku nove europske povijesti i voditi prema suvremenom »civilnom društvu«. To će biti povodom, uz neke razlike u misaonim kategorijama i načinima života, što će nastati dvije varijante europske civilizacije. Istočno-europska će imati jedno vrijeme svoj sjaj u Bizantu, ali će na malo duže staze vegetirati, dok će zapadna biti burna i dinamična, na nekim područjima problematična, čak i sa znatnom negativnom hipotekom. Ali, ma kakvi bili naši sudovi,³² zapadna je varijanta de facto najvećim dijelom dala pečat suvremenoj europskoj civilizaciji i njezinim izdanci-

³¹ Što, začudo, nisu shvatili prosvjetitelji XVIII. stoljeća. Tako Rousseau u svojem *Društvenom ugovoru* posebice napada Katoličku crkvu što svojim naukom zastupa dvojnost čovjekove pripadnosti, vjersku i profanu. Kao i drugi prosvjetitelji, on je za »civilnu religiju«, ugrađenu u političku zajednicu.

³² Dok su ranije europski povjesničari većinom negativno prikazivali klasičnu bizantinsku civilizaciju (npr. Gibbon u XVIII. stoljeću), danas je mnogi povjesničari i bizantolozi prikazuju u pozitivnijem svjetlu (npr. Runciman, Bréhier, Ostrogorsky i dr.).

ma i utjecajima širom svijeta. To se nije dogodilo samo stjecajem okolnosti. Kako je poznato, vjerski raskol između istočne i zapadne Crkve označit će ujedno određen raskol (možda blaže: razlike) u europskoj civilizaciji, koji se osjeća sve do naših dana. Unatoč relativno malim razlikama u vjerskom učenju između Istoka i Zapada, psihološke i kulturne razlike su znatne, puno veće nego što su one između katolika i protestanata na Zapadu, iako su među ovima vjerske razlike sadržajno veće. Veliku povijesnu ulogu Zapada treba pripisati dijelom baš onoj napetoj i burnoj »borbi za investituru« u srednjem vijeku, o kojoj se većinom govori samo s negativne strane. Boreći se za autonomiju Crkve protiv njemačkog cara Henrika IV., papa Grgur VII. će u XI. stoljeću ujedno započeti bolan ali na dugo veoma koristan proces odvajanja Crkve od države u tadašnjem društvu, što je, politički gledano, u korijenu sekularizacije i nastajanja modernih država. To se dogodilo uključno i neizravno, zapravo nesvjesno, jer je zamašaj događaja u ono vrijeme bio nejasan i praćen nedosljednostima (neki zahtjevi u tzv. »dictatus Papae« samoga Grgura VII., kasnije bula »Unam Sanctam« Benedikta VIII., presizanja njemačkih careva i francuskih kraljeva itd.). Neki će taj spor između papâ i tadašnjih predstavnika političke vlasti, ma koliko tada bio bolan, nazvati »prvom zapadnom revolucijom.«³³

Ivan Pavao II i Europa

Među brojnim govorima i gestama svakako treba spomenuti Papin apel 9. studenoga 1982. u gradu Santiago de Compostela (Španjolska) te je dobro navesti barem ovaj citat:

»Pozivam te, stara Europo, ponovno nađi samu sebe. Budi to što jesi. Otkrij svoje korijenje. Ponovno oživi autentične vrijednosti koje su tvoju povijest učinile slavnom i tvoju nazočnost na drugim kontinentima blagotvornom. Obnovi svoje duhovno jedinstvo u ozračju punom poštovanja prema drugim religijama i autentičnim slobodama. Daj caru carevo, a Bogu Božjek.«³⁴

Nekoliko godina kasnije Papa će taj poziv uputiti i u svom govoru pred Europskim parlamentom u Strasbourg:

»Drugi kontinenti poznaju danas više ili manje duboku simbiozu između kršćanske vjere i kulture, što je puno obećanja. Ali nakon dva tisućljeća Europa

³³ E. Rosenstock-Huessy, Die europäischen Revolutionen, 1931. Posebnu povijesnu važnost borbi za investituru pridaje poznati austrijski povjesničar Europe F. Heer, Der Aufstieg Europas, Wien-Zürich 1951. Usp. F.-X. Kaufmann, Das Janusköpfige Publikum von Kirche und Theologie. Zur kulturellen und gesellschaftlichen Physiognomie Europas, u Das neue Europa, str. 27 (v. bilješku 57).

³⁴ La Doc. Cath. 1982, br. 21, str. 1129; Svesci 78-81, 1994., str. 296.

pruža vrlo znakovit primjer kulturne plodnosti kršćanstva koje se, po svojoj naravi, ne može svesti na privatno područje. Kršćanstvo, naime, je pozvano na javno očitovanje i djelotvornu nazočnost u svim područjima života. Moja je dužnost također snažno podcrtati da, kad bi vjerski i kršćanski supstrat ovoga kontinenta bio lišen svoje uloge nadahnitelja etike i svoje društvene djelotvornosti, ne bi se samo zanijekala cijela baština prošlosti nego bi bila u velikoj opasnosti i budućnost europskog čovjeka – govorim o europskom čovjeku, bio on vjernik ili ne.³⁵

Predvođeci proslavu IV. Svjetskog dana mladih u Santiagu de Compostela 19. i 20. kolovoza 1989., Ivan Pavao II. dakako nije mogao propustiti a da u tom nekad glasovitom europskom hodočasničkom gradu ne progovori mladima o Europi. Kako su neki nazvali Papin govor o Europi »snom iz Compostele«, Papa im je mirno odgovorio i potvrdio svoj stav u knjizi *Prijeći prag nade*.³⁶

Teško je čuti i bez rezervi prihvatiti takve riječi ako imamo pred očima 30 milijuna poginulih u Europi od 1914. do 1945., što osobito ima svoj vrhunski simbol u koncentracijskom logoru Auschwitzu, na što posebno podsjećaju oni koji su ga osjetili sami ili preko svojih najbližih (tako filozof George Steiner, govoreći u Salzburgu na otvaranju *Svećanih igara* 1994).³⁷ Više u duhu Papina poziva, ali i uz dobru dozu kritike, koju Papa također često i otvoreno iznosi, bit će ono što će godinu dana kasnije reći poljski književnik Andrzej Szczypiorski u svojem *Svećanom slovu* na istim *Svećanim igrama*. On će, aludirajući na početnu rečenicu Marx-Engelsova *Manifesta*, reći kako danas »Europom kruži sablast sumnje« i, više prozivajući stvarnu politiku Europske unije, kako se »integracija u zapadnoj perspektivi vidi kao unifikacija«.³⁸

No Papa ipak vjeruje u prevagu pozitivnoga u povijesti Europe. O pitanju da li je europska civilizacija obogatila ili osiromašila druge civilizacije, opširnije će se raspravljati u *Kolumbovoj godini* 1992., kad je kao primjer provjere uzet stav Europljana prema plemenima, narodima i kulturama u novootkrivenim zemljama. Čut će se vrlo kritičkih tonova. Hrvatski pjesnik Joja Ricov izrazit će u svo-

³⁵ L' Oss. Rom. 12. 10. 1988., str. 6; Il Regno-Documenti 19/1988., str. 626.

³⁶ »Godine 1989. u Santiagu de Compostela, u Španjolskoj, proslavljen je Svjetski dan mladeži. Odgovor mladeži, posebno europske, bio je izvanredno topao. Vrlo stari put hodočasnika prema svetištu sv. Jakova apostola ponovno je vrvio životom. Poznata je važnost što su je ovo svetište, i općenito hodočašća, imali za kršćanstvo, a dobro je poznata i njihova uloga u oblikovanju kulturnog identiteta Europe. Ali gotovo istodobno s tim tako znakovitim događajem, digli su se glasovi što su govorili da *kompostelski san* neopozivo pripada prošlosti te da je kršćanska Europa tek povijesni fenomen koji treba odložiti u arhiv. Sili na razmišljanje taj strah od nove evangelizacije u nekim krugovima koji tvrde da predstavljaju javno mišljenje« (Ivan Pavao II., *Prijeći prag nade*, Zagreb, 1994., str. 133).

³⁷ Usp. Rupertus-Blatt, Salzburg, 7. 8. 1994.

³⁸ Die Furche, Wien, 10. 8. 1995., str. 18.

jem dvojezičnom spjevu u počast Kristoforu Kolumbu negativan stav koji mnogi dijele:

*Ne Sina Marije
najnevinijeg među zemnicima
Kristonošo –*

*donio si Belzebuba
u Ameriku*

*Kapetane
Visočanstvo*

okrećem kormilo unatrag!³⁹

Papa će o povijesti europske civilizacije govoriti prilično drukčijim tonom, makar i priznavajući razna negativna gledišta. Njegova je bilanca te povijesti uglavnom pozitivna i, koliko je prožeta vjerom i Evanđeljem i kršćanskim vrednotama, ta povijest je još uvijek jedina prava nada za buduću Europu. U tom je smislu govorio u više navrata: pri posjetu Austriji,⁴⁰ u poruci biskupskim konferencijama Europe o potrebi nove evangelizacije⁴¹ i u brojnim drugim prilikama. Taj stav bit će ujedno pozadinski kulturološki okvir, iako ne previše naglašen, za održanje u Rimu posebne Biskupske sinode za novu evangelizaciju Europe.⁴²

³⁹ J. Ricov, *Rapporto a Colombo/ Raport Kolumbu, Kali, MCMXCIII*. Pjesma je izvorno objavljena u talijanskoj jubilarnoj hrestomatiji *1492 – 1592 A. D.* (Savona) i, hrvatski prepjev, u *Glasi Koncila* (11. 10. 1992.).

⁴⁰ L' Oss. Rom. 12–13. 9. 1983.

⁴¹ L' Oss. Rom. 17. 1. 1986.

⁴² Održane od 28. studenoga do 14. prosinca 1991. Završni dokument: Biskupska sinoda – Posebni skup za Europu, *Da bismo bili svjedoci Krista koji nas je oslobodio*. Izjava iz Vatikana 1991, KS, Dokumenti 97, Zagreb, 1992. Kako je pitanje nacionalizma bolno u procesu ujedinjenja Europe, a u vrijeme održavanja Sinode bio je razaran Vukovar i granatiran Dubrovnik, to je vrlo važno kako je na Sinodi uočen problem pripadanja ujedno i Europi i svojem narodu, uz izričito spominjanje Hrvatske, iako nije uobičajeno navoditi neka konkretna imena u dokumentima takve vrste (zbog toga su i neki sudionici Sinode bili protiv izričitog spominjanja Hrvatske):

»Dok napreduje put prema europskom ujedinjenju, sada se ponovno na akutan način nameće u mnogim dijelovima Europe pitanje odnosa između nacija. One predstavljaju vitalna kulturna ostvarenja koja izražavaju bogatstvo Europe. Zato nacionalne razlike ne smiju nestati, nego ih valja održavati i gajiti kao temelj europske solidarnosti koji se razvio u povijesti. Ipak, nakon pada marksističkog režima, koji je bio povezan s nasilnom jednoličnošću narodâ i gušenjem malih nacija, nerijetko se rađa opasnost da se narodi istočne i zapadne Europe vrte nacionalističkom mentalitetu. U stvari, sam nacionalni

Civilno društvo

Engleska *Magna Charta* 1215. godine, talijanske komune i gradovi-države,⁴³ općenito razvoj građanstva i gradova i, kasnije, pojava protestantizma pridonijet će da će se burno za vrijeme francuske revolucije pojaviti »treći stalež« koji će dati pečat novovjekoj Europi. Visoki srednji vijek sa svojim danas sve priznatijim dostignućima, humanizam i renesansa, otkriće novih svjetova, pojava protestantizma i katolička obnova (tzv. protureformacija) i, ne kao posljednje, prosvjetiteljstvo uz pratnju francuske i industrijske revolucije, važne su odrednice i postaje u razvoju Europe.

Kršćanstvo je dalo najveći zamah razvoju i dinamizmu Europe, ali što se više ubrzavao ritam povijesnog razvoja i socijalnih promjena, to se više počelo uočavati kako Crkva kao institucija u svojem hodu zaostaje za potrebama vremena. Civilizacijski razvoj i otkriće novih svjetova s jedne strane, a zaostajanje Crkve u potrebnom »aggiornamentu« na drugoj, izazvat će tešku krizu, tj reformaciju, koja će biti bolna ali vjerojatno, povijesno gledano, nužna da se Crkva trgne i obnovi. Tridentski sabor i tzv. protureformacija produbit će nove energije u uspavaloj Crkvi. U to doba kao i u drugim razdobljima najvećih kriza Crkvu su spašavali

identitet ostvaruje se samo otvaranjem prema drugim narodima i solidarnošću s njima. Sukobi se moraju rješavati pregovorima i dogovaranjem, a ne upotrebom nasilja u bilo kojem obliku u nakani da se podvrgnu drugi: nasilja koje i za vrijeme sinode, kako su posvjedočili biskupi Hrvatske, još uvijek razara njihovu domovinu. Ne smiju se zaboraviti prava manjina, nego valja čuvati i promicati tradicije svakog naroda. Katolička Crkva – koja priznaje i prihvaća pozitivnu vrijednost nacionalnog identiteta – kao zajednica sastavljena je od mnogih naroda, ali ona u isti mah nadilazi sve partikularizme. Blisko zajedništvo sa sveopćom Crkvom – s Petrom i pod Petrom – često je očuvalo na izvanredan način pojedinačne Crkve da ih ne progutaju razni nacionalni politički sustavi. I u današnjim prilikama to načelo katoliciteta mora sačuvati svu svoju djelotvornost« (str. 39). Vidi također bilješku 76.

Neposredno prije Sinode održan je u Rimu, u organizaciji Papinskog vijeća za kulturu i u suradnji s Tajništvom Biskupske sinode, pripravnici simpozij s temom *Kršćanstvo i kultura u Europi*. U radu je djelovalo mnogo sudionika iz istočnog dijela Europe. Zbornik je tiskan na više jezika. Među objavljenim referatima je i onaj K. Cvića (London). Usp. Christentum und Kultur in Europa. Gedächtnis-Bewusstsein-Aufgabe. Akten des präsynodalen Symposiums (Vatikan, 28. bis 31. Oktober 1991.), Sekretariat der Deutschen Bischofskonferenz, Stimmen der Weltkirche 33, Bonn, 1993.

⁴³ A. Toynbee u svojoj tipizaciji civilizacija na svijetu vidi u talijanskim gradovima-državama srednjega vijeka i renesanse posebnu civilizaciju, koju je integrirala zapadna civilizacija (A Study of History, skraćeno izdanje, str. 72; v. bilješku 14). Nakon poznatog djela *Kultura renesanse u Italiji* Švicarca J. Burckhardta (1. izd. njem izvornika 1860.), koje je i među širom publikom našlo i još uvijek nalazi brojne čitatelje, mnogi su povjesničari s raznih stajališta produbili i proširili naše spoznaje o toj kulturi (u europskom kontekstu: Huizinga, Delumeau, Hale i dr.). Usp. također L. Martines, Power and Imagination. City-States in Renaissance Italy, New York, 1979.).

sveci. Da ih tako puno ima za vrijeme humanizma i renesanse, potvrda je starog stava da su dosljedan kršćanski život i zalaganje u povijesnom kontekstu najbolji čuvar i preobrazitelj civilizacije.

U kulturnom pogledu, za Europu Crkva označuje kontinuitet s prošlošću, s grčko-rimskim i židovskim svijetom. Protestantski lom je prijetio opasnošću da se razbije onaj glavni duhovni nosač Europe koji ipak predstavlja kršćanstvo, čak i u instituciji koja je imala velikih nedostataka i mana. Ipak, uza sve priznanje koje treba odati Katoličkoj crkvi (odgoj i školstvo, pučko obrazovanje, dobrotvorna djelatnost, vjerska obnova preko misija i pučkih pobožnosti, rad u prekomorskim misijskim zemljama itd.), ostat će previše autoritarnog, formalističkog i tradicionalističkog duha u Crkvi, što će nastojati ispraviti Drugi vatikanski sabor i struje u Katoličkoj crkvi koje su mu prethodile i koje se na nj nadovezuju.

Izazov prosvjetiteljstva i suvremene znanosti

Danas izgleda da je katoličko-protestantska kriza u Europi minula, barem kao neka posebna opasnost, a na nekim je područjima protestantizam pozitivno djelovao i na samu Katoličku crkvu, ali i obratno. Povijesni razvoj i ekumenizam učinili su svoje. Danas izgleda da je, barem psihološki, dublja kriza između pravoslavnog Istoka te katoličkog i protestantskog Zapada, makar i dobrim dijelom sekulariziranog. No, još uvijek nije posve prevladana kriza započeta pojavom prosvjetiteljstva. Kriza je u zemljama Zapada, ali zahvaća i Istok Europe, koji je zbog povijesnih i civilizacijskih razloga, pojačanih vladavinom komunizma kroz pola stoljeća, još nespremniji da se suoči s teškoćama. Problem je golem u zemljama pravoslavnog europskog Istoka. U našoj hrvatskoj sredini još uvijek nije u potrebnoj mjeri asimilirano ono što se pokazalo kao opravdani plod prosvjetiteljstva i znanstvenog razvoja u Europi. Ako i jest na Zapadu racionalizam uzeo nezakonite i pretjerane oblike, koji danas postaju sve očitiji, ne može se zaključiti da je racionalnost opasna ili da nema opravdanih plodova, a još manje da smo ih mi dosta iskoristili.

Toma Akvinski i određena tradicija u zapadnoj Crkvi imali su povjerenje u moć razuma, za razliku od istočne bizantinsko-pravoslavne tradicije (i jednog dijela patrističke), koja preko nekih važnih predstavnika naglašava negativnu, apofatičku metodu kad je riječ o Bogu i vjeri u teologiji, a to ima odraz i na stil civilizacije. Na Zapadu će racionalizam prenaslagiti moć razuma, odnosno suziti čovjekov spoznajni i duhovni horizont na ono što je subjektivno i strogo racionalno spoznatljivo. Kao i mnogi drugi, i Ivan Pavao II. u svojoj najnovijoj knjizi *Prijeći prag nade* vidi u Descartesu začetnika onoga što će uroditi negativnim posljedicama moderne europske civilizacije. Umjesto da polazi od bitka i biv-

stvovanja, koji su puno bogatiji od racionalne spoznaje, Descartes, kako je poznato, počinje sa subjektivnom apstraktnom misli (»cogito, ergo sum«, a trebalo bi, kaže Papa, »sum, ergo cogito«). Sužen i jednostran zapadnoeuropski racionalizam, unatoč uspjesima na brojnim područjima, osobito u egzaktnim znanostima, nužno treba »dodatak duše« da bi Europa mogla s uvjerljivom nadom ući u novo tisućljeće. Tu neka duhovna bogatstva europskog Istoka mogu biti korisna kao korektiv i dopuna.

Nesporazumi i sukobi

Nastat će velik nesporazum, dobrim dijelom i sukob, između Crkve i europskih intelektualaca. Demokracija, sloboda općenito i posebice sloboda savjesti i tiska, s jedne strane, a na drugoj kasno reagiranje i slaba osjetljivost na ljudska prava, pomanjkanje pozornosti u međunarodnim implikacijama i zapletajima rata i mira, nejasno gledanje na odnos egzaktnih i prirodoslovnih znanosti prema vjeri kao i na odnos kršćanstva i Crkve prema drugim nekršćanskim vjerama, zaoštavanje odnosa Crkva-država, pitanje građanskog sklapanja ženidbe, interpretacija kršćanskih vjerskih istina prema novoj slici svijeta (Galileo Galilei, Darwin itd.): sve će to uvelike opteretiti moderno doba u Europi. Statičko i esencijalističko tumačenje čovjeka i svijeta u filozofiji i teologiji, bez potrebne povijesne i socijalne dopune, politička i društvena veza između prijestolja i oltara, bez brza reagiranja na novonastale socijalne promjene, urodit će u Europi socijalnim sukobima, osobito u nekim državama. Većinom će u Europi kasniti katolički krajevi, a najgora će biti situacija na Istoku Europe pod pravoslavljem (puštajući po strani dio Europe pod Turcima). No, bilo je, dakako, i pozitivnih struja koje će utjecati na razvoj Europe: stvarna briga za siromašne, odgoj i obrazovanje, isticanje društvene sastavnice (društveni nauk Crkve), obrana pojedinaca i naroda pred nasiljem i otpor totalitarnim režimima, zalaganje za mir itd. S druge strane, nekadašnji navodni sukob između vjere i znanosti danas je vrlo ublažen, a kod brojnih znanstvenika potpuno nestao. Uočava se ograničen domet formalno logičkih i egzaktnih metoda u znanosti (nakon M. Plancka, A. Einsteina, W. Heisenberga i dr.), a vjeri se pridaju područja i metode do kojih znanost ne dopire.

Europa u novim prilikama

Drugi svjetski rat i slom fašizma i nacionalsocijalizma pridonijet će nekom jačanju Crkve na Zapadu u prvim poslijeratnim godinama. Nasuprot totalitarnim zastranjenjima i užasnim zločinima nad čovjekom za vrijeme Drugoga svjetskog rata, s jedne strane, i etabliranom komunizmu na istoku Europe na drugoj, nastat će jaka želja za buđenjem kršćanskih vrednota i, još više, za ujedinjenjem Europe na tim vrednotama. To je bilo spojeno s brojnim procesima tada u tijeku: dekolono-

nizacija, stvaranje novih država, nova znanstvena dostignuća sa svjetskim posljedicama (putovanja, telekomunikacije, atomska energija, globalni problemi razvoja, energije i sirovina, prebacivanje težišta svjetske politike prema Sjedinjenim Američkim Državama, hladni rat itd.). Dotadašnji eurocentrizam je došao do kraja i Europa se počela pitati o svojem identitetu.

Novo jedinstvo Europe: od ideje prema ostvarenju

Ideja o gradnji zajedničke europske kuće, na »zapadnim« (kod mnogih izričito »kršćanskim«) vrijednosnim temeljima, ranijeg je datuma. O tome se znalo govoriti već od srednjeg vijeka, ali su moderni nacionalizam i militarizam uništavali te klice. Kao pokušaji da se prevladaju napetosti u Europi mogu se spomenuti, nakon vestfalskog mira 1648. god., Bečki kongres 1815., mirovni plan Benedikta XV. 1917. godine, a nakon prvoga svjetskog rata ideja o Paneuropi grofa Richarda N. Coudenhove-Kalergija, memorandum o ujedinjenju Europe francuskog političara i predsjednika Aristidea Brianda itd. Tek nakon Drugoga svjetskog rata krenut će se prema pravom stvaranju nove Europe. Na početku su Churchillov govor na sveučilištu u Zürichu 1946., stvaranje Unije europskih federalista 1946./47., Haški kongres 1948., da bi 1949. nastalo Vijeće Europe u Strasbourgu, Europska zajednica za ugljen i čelik (Montan) 1951., Europsko zajedničko tržište 1957., (Rimski sporazum), Europski parlament u Strasbourgu 1957./58. sa svim daljnjim ugovorima i institucijama u procesu integracije sve do ugovora u Maastrichtu (1992.), kad se od gos-

Granice između zapadne i istočne Europe prema S. P. Huntingtonu.

podarske zajednice prelazi na dublju, još nedostavno definiranu (možda) vojnu i političku uniju, s namjerom da se uskoro provede i monetarna unija, narastavši na petnaest zemalja članica (1. I. 1995. pristupile Austrija, Finska i Švedska). Dakle, od prvotno gospodarske zajednice ide se i prema političkoj, dakako po načelu supsidijarnosti i u nekim pojedinostima s još nesigurnim obrisima, ali proces integracije izgleda nezaustavljiv.

Europa: zapadna ili i istočna?

Polazeći od ideje da je srce Europe (na početku samo šest zemalja) tamo negdje gdje je bilo i središte carstva Karla Velikoga – »Oca Europe« u političkom pogledu, kako ga neki na Zapadu vole nazivati – graditelji nove Europe udarili su sjedišta u Strasbourgu i Bruxellesu. Novo razdoblje s novim zadaćama predstavlja pad komunizma 1989. i pitanje kako i koliko Europu »produbiti« te kako i koliko je »proširiti«. Poseban problem predstavlja širenje prema Istoku, posebice s obzirom na Rusiju koja ima ne samo svoju specifičnu kulturnu tradiciju u Europi nego zahvaća preko Sibira duboko u Aziju, sve do Vladivostoka. Poratnu Europu počeli su graditi uglavnom kršćani i nešto humanista. U dugoročnom planu bilo je duhovno, kulturno i političko zajedništvo, ali počelo se s gospodarskim mjerama.

Sada, nakon pada komunizma, ima ih koji te razlike prenaplaćavaju te smatraju da i dalje postoji oštra granica između istočne i zapadne Europe, ne doduše »željezna« nego »baršunasta« (zasada), koja bi bila istočno od Finske, baltičkih zemalja, dijela Bjelorusije i Ukrajine, Rumunjske, a kod nas bi zapadno od te linije bila cijela Hrvatska i zapadni dijelovi Bosne. U Europi bi ona bila linija »sukoba civilizacija« koji bi mogao postati i politički krvav i opasan, o čemu navodno svjedoči i sadašnji slučaj u Bosni i Hercegovini. To zastupa, polazeći od općeg gledanja na »sukob civilizacija« kao izvorište političkih napetosti u međunarodnoj politici, već navedeni američki politolog Huntington⁴⁴ – teza problematična i osporavana, s kojom se nikako ne slaže današnja ekumenski orijentira-

⁴⁴ S. P. Huntington, *The Clash of Civilizations?*, Foreign Affairs, Vol. 72 No. 3, Summer 1993., str. 22-49. (v. bilješku 15). Na području današnje Europe (od Atlantika do Urala) Toynbee vidi dvije varijante koje katkad naziva civilizacijama a katkada varijantama: zapadnu (zapadnokršćansku) i istočnu (rusku, bizantinsko/pravoslavno/slavensku). Huntington jednostavno dijeli civilizacije na tom području na zapadnu i slavenskopravoslavnu, s tim da zapadna ima dvije podvrste: europsku i sjevernoameričku, tako da je europska civilizacija podvrsta zapadne: perspektiva je to očito »zapadnjačka«, o kojoj se može puno i kritički diskutirati. Huntington vidi u Europi »sukob civilizacija« između »europske« varijante i slavenskopravoslavne (uz nešto islamske). On donosi i zemljopisnu kartu razgraničenja i liniju mogućih sukoba, polazeći od povijesnokulturne situacije u Europi oko 1500. godine.

na Katolička crkva, a ni crkvenopolitička linija Vatikana. No ipak postoje prilične razlike između Istoka i Zapada u Europi koje će dugo otežavati njezinu integraciju »od Atlantika do Urala«, dok se ne počne ozbiljnije primjenjivati načelo da je baš šarenilo kulturnih oblika najveće bogatstvo Europe. Rusija na istoku Europe kao da još uvijek traga za svojim identitetom, što se očituje i u potezima njezine dnevne politike prema Europskoj uniji, ostalim istočnoeuropskim zemljama i, posebice, Balkanu.

Katolička crkva se nije nikad mirila s podjelom Europe na dva dijela, onako kako ju je praktično podijelila Konferencija na Jalti potkraj Drugoga svjetskog rata. Uvijek je nastojala držati dijelom Europe i istočnoeuropske zemlje pod komunizmom. Protiv nekih koji su Europu htjeli vidjeti pretežito kao zapadnu, karolinšku Europu, o čemu govori i izbor gradova Strasbourg i Bruxelles za političko središte Zajedničkog tržišta i Europske unije, već je de Gaulle lansirao ideju Europe »od Atlantika do Urala«, što će tragom svoje tradicije svestrano podržati vatikanska »Ostpolitik«, počevši od Ivana XXIII., jače za Pavla VI., a osobito za pape Poljaka Ivana Pavla II, koji stalno naglašava kako Europa treba disati na oba »plućna krila«, zapadno i istočno: vjerski, duhovno, kulturno, a što je više moguće, i gospodarski i politički, obavljajući tako, kako on kaže, »razmjenu darova«. Jedinstvo cijele Europe, istočne i zapadne, najjače će istaknuti Ivan Pavao II. kad je, u povodu 100. obljetnice enciklike *Grande munus* pape Lava XIII. 1880. godine, apostolskim pismom *Egregiae virtutis* 31. prosinca 1980. godine sv. Braću proglasio »suzaštitnicima Europe« (uz sv. Benedikta).⁴⁵

Unatoč sve jačem političkom povezivanju, europska je demokracija danas iznutra prilično nagrižena zbog erozije važnih moralnih i vjerskih vrednota, što je na malo duže staze čini ranjivom (uostalom, svaka je demokracija kao sustav labilna), ne uspiju li prevagnuti u daljnjem razvoju uistinu pozitivne i konstruktivne snage. U tome imaju ujedinjeni kršćani, a preko njih i službena Crkva, vrlo veliku zadaću. Katolička Crkva, već od vremena hladnog rata, svojom »Ostpolitik« veoma se zalaže za cjelovitu Europu, a sadašnji Papa Slaven to posebice potiče. Ivan Pavao II. ponavljać će ideju o duhovnom jedinstvu Istoka i Zapada Europe u raznim ekumenskim prilikama (u Gneznju kod prvog posjeta Poljskoj 1979. godine, u Velehradu pri prvom posjetu tadašnjoj Čehoslovačkoj 1990. itd.). Ekumenski odnosi i rad s pravoslavnim Crkvama na istoku Europe imaju to je-

⁴⁵ »Na temelju sigurnih poznavanja stvari i nakon zrela razmišljanja, puninom svoje apostolske vlasti, a snagom ovoga pisma, svete Ćirila i Metoda postavljamo i proglašujemo kod Boga nebeskim suzaštitnicima cijele Europe i dodjeljujemo im sve časti i liturgijske povlastice koje po pravu pripadaju osobitim mjesnim zaštitnicima« (Dokumenti o sv. Ćirilu i Metodu, KS, Dokumenti 76, Zagreb, 1985., str. 55; zbornik sadrži 8 papinskih dokumenata, od pisma Ivana VIII. *Industriae tuae* 880. godine do apostolskog pisma Ivana Pavla II. *Egregiae virtutis* 1980. te 11 biskupskih dokumenata, među kojima su i 4 okružnice i poslanice J.J. Strossmayera).

dinstvo kao kulturnu pozadinu. Mnogo će značiti i uspostava nekih struktura općega europskog značenja.⁴⁶

Katolička Crkva potiče na integraciju Europe iz više razloga: da Europa, uzajamnim obogaćivanjem Istoka i Zapada, sačuva svoj kršćanski biljeg, da se izbjegnu napetosti u ovom dijelu svijeta, da europska kulturna baština, koja je postala vrlo važnim dijelom svjetske kulturne baštine, ne propadne itd., a ujedno, dakako, da bi se iz duhovno ojačane Europe bolje utjecalo na širenje Evandjelja u novim prilikama.

Na Zapadu su političke prilike u poratno vrijeme izgledale prilično dobre, ako se izuzme strah od komunizma. Demokršćani su uglavnom bili jaki u političkom pogledu, a kršćanstvo je izgledalo najboljom podlogom za demokratsko uređenje poratne Europe, kad je i službena Crkva, konačno, prihvatila demokraciju i počela je preporučivati. To objašnjava i činjenica da su neposredni pokretači političkog ujedinjenja Europe, osim nekoliko humanista poput Jeana Monneta i Henrija Spaaka, bili uvjereni kršćani. Za dvojicu od njih, A. de Gasperija i R. Schumana, čak se radi na pokretanju procesa da ih Crkva proglasi blaženima (beatifikacija). Prava je nesreća što su brojni političari u nekim demokršćanskim strankama, posebice u Italiji, svojim nemoralnim i protuzakonitim postupcima toliko naškodili da su, zasada, dobrim dijelom kompromitirali i samu ideju kršćanske demokracije.⁴⁷

Na ruševinama fašizma i nacionalsocijalizma izgledalo je, u nekoj mjeri, kao da se Europa usmjeruje prema »nouvelle chrétienté« o kojoj je sanjao Maritain (1882.–1973.), koju je on, doduše, očekivao u Americi kao zemlji budućnosti.⁴⁸

⁴⁶ Osnivanje 1971. godine *Vijeća europskih biskupskih konferencija* (CCEE, sadašnji predsjednik kard. Miroslav Vlk iz Praga, nakon kard. Humea /London/ i kard. Martinija /Milano/; biskupske konferencije zemalja Europske unije imaju posebnu Europsku komisiju *ComECO*), sudjelovanje u ekumenskoj *Konferenciji europskih Crkava* (KEK), uspostava predstavništva sv. Stolice kod Europske unije itd. U nekim političkim europskim tijelima (Vijeće Europe, KESS) Vatikan je po političko-diplomatskoj liniji.

⁴⁷ S obzirom na povijest demokracije u kršćanskom, posebice katoličkom kontekstu: M. Valković, *Demokracija u kršćanskom socijalno-etičkom kontekstu*, u *Vijeće za laike HBK, Crkva, demokracija, opće dobro u Hrvatskoj, Studijski dani, Zagreb*, 31. 3. – 1. 4. 1995., str. 76-98.

⁴⁸ Maritain je proveo u Americi dvadesetak godina te joj je posvetio »ljubavno pismo« u knjizi *Reflexions on America*, 1958. (kao i dvjesto godina ranije njegov sunarodnjak Tocqueville u djelu *O demokraciji u Americi*, hrv. prijevod 1995.). Nedvojbeno su velike Maritainove zasluge za recepciju demokracije u Katoličkoj crkvi: usp. Cjeloviti humanizam, Zagreb 1989. i Čovjek i država, Zagreb 1992. Kažu da je za Pavla VI. on bio jednostavno kršćanski »philosophus« (kako je Tomi Akvinskomu bio pogani Aristotel). Nakon Koncila pao je interes za Maritaina, osobito nakon knjige *Le Paysan de la Garonne* (1966.), ali u novije vrijeme neke struje u Crkvi opet se na nj sve više pozivaju. Brojni kongresi, instituti i društva proučavaju i šire njegovu filozofsku misao.

Nakon Koncila mnogi su kritizirali Maritaina s obzirom na njegov, kako su govorili, zastarjeli navještaj »novog kršćanstva«, jer se društvo i civilizacija razvijaju u pluralističkom i svjetovnom kontekstu i u Americi i u Europi, te kršćani i Crkva trebaju naći svoje mjesto na nov način. Svakako je činjenica da se kako se Europa počela gospodarski obnavljati i jačati, najprije uz pomoć Marshallova plana (od 1947.), a kasnije svojim vlastitim snagama, vidjelo da joj je problem »duša«. S tom dušom ima Crkva sve više problema, jer nije u pitanju samo kultura nego i vjera.

IV. NA NOVIM RASKRIŽJIMA

Duhovne promjene u Europi

Drugi vatikanski sabor došao je, što se Europe tiče, u posljednji trenutak, doista kao pravo nadahnuće Duha Svetoga Ivanu XXIII. Da su nas promjene koje su uslijedile zatekle bez Koncila, posljedice za Crkvu bile bi puno bolnije. Očito je da smo ušli u novo razdoblje europske civilizacije. Sekularizacija, pluralizam svjetonazorskih stavova i promjene etičkih vrijednosti, pitanje tzv. multikulturalnog društva, posljedice znanstvene, tehnološke i posebice informatičke civilizacije za život ljudi i njihova vjerska i etička vrednovanja, primjena biotehnologije i genetskog inženjeringa, posebice individualizam i hedonizam kao stil života u potrošačkom društvu, problem obitelji i neke druge pojave govore o dubokoj promjeni u Europi kao jezgri europske civilizacije.

Pravi zaokret dogodio se kasnih 70-ih i početkom 80-ih godina: promjene koje možemo s pravom nazvati »europskom kulturnom revolucijom,« a ako hoćemo i neki doista vidljiv »revolucionarni« znak, mogli bismo ga prepoznati u studentskim nemirima 1968. godine, iako su oni izvornu iskru imali u Americi (Sveučilište Berkeley). Nije bez značenja da u to vrijeme imamo veoma vidljivu pokoncilsku »krizu« u Katoličkoj crkvi, zaoštrenu, čini se, baš tim kulturnim promjenama.

Neki su vjerovali da će obnova vjere i Crkve u Europi doći iz zemalja pod komunističkim jarmom. Nakon sloma komunizma pokazalo se da je vjerska situacija u nekim istočno-europskim zemljama još gora nego u prokazivanim zemljama »potrošačkog« Zapada. U nekim europskim zemljama znatan je broj vjernika koji napuštaju Crkvu, dijelom tiho i nečujno, a dijelom i javno. To je posebice vidljivo u Njemačkoj i Austriji, zbog posebnih odnosa između Crkve i države: prema novinskim izvještajima u Zapadnoj Njemačkoj 1992. godine istupilo je iz Crkve skoro dvjesto tisuća katoličkih vjernika (kod protestanata čak nešto više), što je vrhunac inače trajnog procesa istupanja. Ali još je uvijek veći postotak vjernika i onih koji pripadaju Crkvi u zapadnim zemljama nego u istočnim. Kod

katolika je situacija bolja nego u protestantskim zemljama, posebice na istoku i na sjeveru Europe. U bivšoj Istočnoj Njemačkoj i u Češkoj nakon pada komunizma najveću skupinu čine oni koji ne pripadaju nikakvoj vjerskoj zajednici (1991. god.: 64,7 posto u bivšoj Istočnoj Njemačkoj i 61 posto u Češkoj; još je gora situacija u baltičkim i skandinavskim zemljama, npr. u Estoniji).⁴⁹

Posebna Biskupska sinoda za Europu, održana u Rimu u jesen 1991., pokušala je napraviti neku analizu i zacrtati neke smjernice za evangelizaciju Europe.⁵⁰ No ne osjećaju se neki jači impulsi, barem u nas vlada priličan nedostatak svijesti o novosti situacije i potrebi prilagođena pastoralnog rada. No valja priznati da je problematika vrlo nejasna i teška i da bi bilo naivno očekivati gotove recepte i brza rješenja.

Nekoliko socioloških pokazatelja

Valja najprije upoznati pravo duhovno stanje u Europi. U tu svrhu održavaju se brojni skupovi i kongresi, objavljuju se mnoge studije i poduzimaju znanstveni projekti. Dobro je pokazati nekoliko podataka na temelju ozbiljnih socioloških istraživanja koja, unatoč svojem ograničenom dometu, ipak upućuju na neka duhovna kretanja o kojima treba voditi računa.⁵¹ Uza svu relativnost socioloških po-

⁴⁹ Pastorales Forum e.V., Kirchen im Übergang in freiheitliche Gesellschaften. Zur gesellschaftlichen Herausforderung der christlichen Kirchen in Ost/Mittel/Europa, Wien 1994., str. 79 i 30; P. M. Zulehner/ H. Denz, *Wie Europa lebt und glaubt*, str. 35-36 (v. bilješku 51).

⁵⁰ V. bilješku 42.

⁵¹ Polazište su si u neka novija istraživanja o kojima valja voditi računa općenito u društvenim znanostima, ali i u katoličkoj moralnoj i pastoralnoj teologiji, kao i općenito u stavu Crkve. Vrlo koristan istraživački projekt o vjeri u šest europskih zemalja financirala je talijanska Fondazione Giovanni Agnelli. Rezultati su objavljeni u dva sveska: D. Hervieu-Léger, F. Garelli i dr., *La religione degli europei. Fede, cultura religiosa e modernità in Francia, Italia, Spagna, Gran Bretagna, Germania e Ungheria*, Torino, 1992; O Riis, M. Tarnowski i dr., *La religione degli europei II, Un dibattito su religione e modernità nell' Europa di fine secolo*, Torino, 1993. Još su važniji podaci velike europske ankete što ju je provela skupina *European Value System Study Group*, koju je inicirao pastoralni teolog Jan Kerkhofs (Louvain) i vodio Ruud A. de Moor (Tilburg). Ona je prvi put provedena 1981.-1983. unutar dvanaest zemalja EU, a druga, provedena 1990.-1991., zahvatila je mnogo šire: 26 zemalja i 35 731 osobu. Rezultati ankete prikazani su na više jezika i obrađeni na različite načine. Temeljne podatke ovog istraživanja, dopunjujući ih drugim istraživanjima i uspoređujući ih s prilikama u Sjevernoj Americi, iznijeli su P. Ester/L. Halman/R. de Moor, *The Individualizing Society. Value Change in Europe and in North America*, 2. izd., Tilburg 1994. Njemačku obradbu istraživanja 1990./1991. priredio je bečki profesor pastoralne teologije Paul M. Zulehner sa svojim suradnicima: M. Zulehner/H. Denz, *Wie Europa lebt und glaubt. Europäische Wertestudie*, Patmos, Düsseldorf 1993 (dodatni svezak s potanjim grafikonima i tablicama nije u prodaji, nego se može nabaviti kod autora). Na temelju podataka ovoga velikog sociološkog istraživanja, služeći i nekim dodatnim, tzv. *Pastoralni forum* u Beču, kojemu je pokrovitelj

dataka i analiza, ne možemo ignorirati njihove rezultate. Iznijet ćemo neke kao svojevrsne pokazatelje duhovne, vjerske i kršćanske situacije u Europi potkraj našega stoljeća i na samom kraju drugoga »kršćanskog« tisućljeća.

Europa je doista u velikim duhovnim promjenama i, gledano sociološki, s dalekosežnim posljedicama za vjeru i Crkvu. U usporedbi sa Sjevernom Amerikom (SAD i Kanada), religioznost i crkvenost su u opadanju. Dok u Sjevernoj Americi vjeruje u Boga više od 90 posto ljudi, u Europi ih ima nešto više od 60 posto, iako izričitih ateista ima »tek« oko 5 posto. Najviše izričitih ateista ima u bivšoj Istočnoj Njemačkoj (oko 18 posto) i u Češkoj, a u Zapadnoj Europi u Francuskoj (12 posto). Mnoge iznenađuje da oko 20 posto Europljana vjeruje u reinkarnaciju.⁵² Između 1980. i 1990. vjera je oslabila. Postotak onih koji vjeruju u pojedine vjerske istine ili dogme je opao, najslabija je vjerska situacija na sjeveru Europe. Ne stoje dobro ni katoličke zemlje poput Španjolske i Italije. Osobito je važno spomenuti da Crkva kao institucija kotira puno manje nego sama vjera. Što se tiče konfesionalne pripadnosti, 48 posto ispitanika se drži katolicima, 29 posto ih izjavljuje da ne pripadaju nikakvoj konfesiji (po broju druga skupina, što daje misliti), a 23 posto su protestanti (uključujući i anglikance). Pravoslavaca ima samo 1 posto (što je dobrim dijelom i razumljivo, jer su anketom obuhvaćene uglavnom tradicionalno katoličke i protestantske zemlje). Ako se uzme ljestvica od šest najvećih vrijednosti, na vrhu je obitelj, zatim prijatelji (uključujući i rodbinu), onda rad, slobodno vrijeme, a zatim vjera i, na posljednjem mjestu, politika. Ali kad se kaže vjera, time još nije rečeno da je to kršćanska vjera, a još ma-

kard. F. König a vodi ga prof. Zulehner, organizirao je 1993. simpozij o *Crkvi na prijelazu u slobodarska društva*, tj. o Crkvi u istočnoeuropskim i srednjoeuropskim zemljama nakon pada komunizma, a radovi su objavljeni godinu dana kasnije. V. bilješku 49. Na svjetskoj razini ima još jedna studija koju je *International Social Survey Project* 1991. godine posvetio religiji, a obrađuje i Europu. Privremeni izvještaj objavio je poznati američki katolički sociolog A. Greeley, *Religion around the world: a preliminary report*, Chicago, 1992. U našim prilikama može biti lakše dostupno: J. Kerkhofs, *Wertewandel: das Verständnis von Gewissen, Reue und Sünde in West-Europa, u Säkularisation und Wertewandel*, ur. W. Kerber, München, 1986, str. 63-74; *Isti*, In che misura l' Europa é religiosa ?, u *Concilium* 2/1992., str. 114-126; *Isti*, L' Europe à une nouvelle croisée des chemins. Vers une autre échelle des valeurs?, u *Lumen Vitae* 1/1992., str. 15-24. Ima brojnih studija o vjerskim i crkvenim prilikama u pojedinim europskim zemljama.

⁵² Ian Kerkhofs, jedan od glavnih poticatelja istraživačkoga sociološkog projekta, ovako opisuje slučaj vjerovanja u reinkarnaciju: »Godine 1981. bio je rezultat da su nedjeljno prakticirajući katolici i protestanti više vjerovali u reinkarnaciju (30-35 posto) negoli prosječno stanovništvo (oko 20 posto i 1981. i 1990. godine). U Švedskoj nema praktično nikakve razlike u postotku između onih koji vjeruju u uskrснуće (21 posto) i onih koji vjeruju u reinkarnaciju (20 posto). U Poljskoj, gdje 64 posto kažu da vjeruju u uskrснуće, 32 posto vjeruje u reinkarnaciju« (*Concilium*, tal. izdanje, 2/1992., str. 119).

nje crkveno tumačenje kršćanske vjere. Zabrinjava veliko opadanje povjerenja u Crkvu kao instituciju.

Puštajući po strani mnoge pojedinosti, možemo reći da se dvije trećine Europljana drži religioznima, da je njihova religioznost različitog tipa (crkveni, kulturnocrkveni, općenito religiozni i kulturno religiozni tipovi) i sve više difuznog tipa. Oni vjeri pripisuju sve više humanističke učinke (smisao života, obitelj, socijalno djelovanje). Ono što zabrinjava je opći ovozemaljski horizont, čak i kad je riječ o Bogu i temeljnim vjerskim istinama – okrenutost prema ovome svijetu. Vjera i Bog su u funkciji čovjeka. To bi se moglo i pravilno protumačiti kad bi ujedno bila uključena i transcendencija, u skladu s onim »radi nas i našega spase-nja« u Vjerovanju, ali nestankom transcendencije moralne i vjerske vrednote bivaju »prevrednovane« u posve ovozemaljske.⁵³

Novi vjerski i civilizacijski kontekst

U povijesti Europe pojavljuje se svakako jedna nova civilizacijska etapa, koja zahtijeva novu evangelizaciju i novu nazočnost Crkve. Tu novu evangelizaciju teško je opisati u pojedinostima, o njoj se muče mnogi, ali čini se da bi se kao sigurno moglo označiti barem ovo:

a) Ono što bi trebalo biti u prvom planu navještaj je Boga koji nam se objavljuje u Isusu Kristu. Čini se da je u korijenu raznih nevolja vjere i Crkve u Europi slabljenje vjere u Boga. Razni prigovori koji se iznose kao razlozi neslaganja s Crkvom (pitanje kontracepcije i pobačaja, celibata, mjesta i uloge žene itd.) po mišljenju mnogih su rubna pitanja, »ekleziološki prikriveni« izrazi oslabljene vjere u Boga (J. B. Metz). Drugi vatikanski sabor najvećim se dijelom bavio pitanjem Crkve, njezine strukture i njezina djelovanja. Odmah nakon završetka Drugog vatikanskog sabora, za vrijeme svjetskog teološkog kongresa u Rimu 1966.

⁵³ Novost situacije u Europi opisao je ovako kard. G. Danneels (Bruxelles) na Europskoj sinodi 1991. god.: »Čovjek kraja stoljeća nije bezbožan, on je čak čudesno religiozan, ali na način jedne divlje religioznosti. Ne može se zanijekati da velik dio naših zapadnih suvremenika ne nosi u sebi religiozni virus, koji je bio apsolutno nepredvidiv prije dvadeset godina i koji tada nijedan prorok ili sociolog nije predvidio.

Naša evangelizacija dakle nije toliko suočena s nereligioznim čovjekom nego s *drukčije religioznim*. Uspjeh novih religija – osobito New Agea – je golem. Ove su nove »vjere« označene neizmjernom gladi za srećom, potrebom ozdravljenja cijeloga čovjeka, željom da čovjek ponovno uspostavi izgubljeni unutarnji i izvanjski sklad koji bi uklonio stres, sve umotano u mješavinu doktrinalnih i etičkih elemenata posuđenih u više istočnih i zapadnih religija, od znanosti i od mitologije: jednom riječi, imamo cocktail teorijskih uvjerenja i praktičnih uputa, sve sa svrhom da se sluša samo jedna zapovijed naravnog zakona što je priznaju naši suvremenici: Moraš biti sretan! (Kard. G. Danneels, *Intervention au synode spécial sur l' Europe, /décembre 1991/*, u *Lumen Vitae* 1/1992, str. 8.).

rekao je u jednom izlaganju u užem krugu teologa Amerikanac John Courtney Murray, glavni suradnik u pripremanju koncilskog dokumenta o vjerskoj slobodi, da nakon govora o Crkvi slijedi govor o Bogu, što se doista i obistinilo. Teolozi K. Rahner († 1984.), J. B. Metz, E. Biser i drugi u svojim brojnim djelima intenzivno se bave pitanjem Boga, što ne bi smjelo čuditi, jer je Bog po sebi glavni »objekt« teologije, ali posebice je to potrebno u sadašnjem trenutku njegova pomračenja u europskoj civilizaciji. Bog je postao mnogima suvišan i nepotreban, barem u njihovoj neposrednoj svijesti i osobnim reagiranjima. Nisu protiv njega, ne izjašnjavaju se ateistima, ostaju difuzno ili amorfnio religiozni, ili možda skeptici, ali refleksna vjera u Boga nije više pokretačka snaga njihova života, barem ne u redovitim prilikama. Govor o Bogu prijeka je potreba Crkve u Europi (i ne samo tamo). Stoga nije bez razloga Europsko društvo za katoličku teologiju za svoj drugi kongres, održan krajem kolovoza 1995. u Freisingu, izabralo kao temu pitanje Boga u Europi: *Bog – stranac u našoj kući?*⁵⁴ Ali, da budemo kršćani, nije dosta da Bog bude Bog filozofa, nego Bog Abrahama, proroka i Isusa Krista, kako je već u svoje vrijeme govorio Pascal. S vjerom u Boga koji nam se povijesno približio u Isusu Kristu stoje i padaju kršćanstvo i Crkva, u Europi i u svijetu. Ali mnogi zaboravljaju da bi time nestalo i čovjeka i humanizma, kako to izričito priznaju i Nietzsche i, nama bliži, M. Foucault.⁵⁵

b) Preispitati je crkveno naučavanje (razlikujući »ruho« vjere od njezina sadržaja, kako je to bio zacrtao Ivan XXIII. na otvaranju Drugoga vatikanskog sabora), pastoralno djelovanje i crkvene strukture na pozadini nove kulturne situacije u Europi. Drugi vatikanski sabor je puno pridonio obnovi Crkve i njezina pastoralnog rada, ali više iz perspektive Biblije i autentične kršćanske tradicije što je, dakako, od temeljne važnosti. Čini se da nova situacija u Europi navodi na nastavak »aggiornamenta« više na pozadini kulturnih promjena u Europi. Velik prodor i pomak u tom smjeru imamo već u Pastoralnoj konstituciji o Crkvi u suvremenom svijetu Drugoga vatikanskog sabora, ali rad bi trebalo nastaviti. Drugi

⁵⁴ Glavni održani referati izići će u posebnom svesku poznatog teološkog niza *Quaestiones Disputatae* (Herder, Freiburg). O krajnjoj aktualnosti teme svjedoče i riječi jednoga sudionika iz Litve da je u njegovoj zemlji Bog već stranac. U travnju 1992. održan je u Stuttgartu prvi kongres navedenog društva o temi *Kršćanska vjera u izgradnji Europe*. Glavni referati objavljeni su u knjizi G. Alberigo i dr., *Das neue Europa. Herausforderungen für Kirche und Theologie*, *Quaestiones Disputatae* 144, Herder, Freiburg 1993. Referat Vj. Bajsića *Šanse kršćanskoga doprinosa u izgradnji Europe* u jednoj od sekcija kongresa tiskan je na njemačkom jeziku u časopisu društva Bulletin ET 1/1993., str. 74-84 i u hrvatskom prijevodu u *Svesci* 78-81/1993., str. 308-314.

⁵⁵ O Nietzscheu su napisane cijele biblioteke, ali ne bez razloga, jer on možda više negoli drugi osvjetljuje tragediju čovjeka bez Boga. Tragom njegova nihilizma ide i M. Foucault, po čijemu mišljenju čovjek i ne postoji. Čovjek kao čovjek je konstrukcija novijeg datuma. Usp. bilješku 79.

vatikanski sabor nikako nije htio biti završetak razvoja crkvene svijesti o Bogu nego ujedno i početak (K. Rahner), ali to još više vrijedi s obzirom na stvarne oblike evangelizacije i pastoralnog rada. Dakako, pri tom je od životne važnosti prepoznati »u svjetlu Evanđelja« prave »znakove vremena« i proročki ih promicati u novim europskim prilikama. Zadaća krajnje odgovorna i teška, ali uzdati se je u pomoć Duha Svetoga. Možda je baš na Crkvi i kršćanima Europe epohalna zadaća da pruže primjer i upozore na skretnice za ulazak opće Crkve u novo ti-sućljeće ljudskog suživota globalnih razmjera. Ne ide to bez dubokih promjena u krilu same Crkve, a da pritom ostane netaknut njezin kršćanski identitet i da se razvija i raste.

c) Kad je riječ o novoj evangelizaciji, posebice u Europi, načelno imamo na izbor dva pristupa. U sociologiji ih često nazivaju, američkom terminologijom, procesom društvene kontrole i procesom društvenih inovacija, tj. isticanjem i čuvanjem naslijeđene baštine te otvorenosću prema novome. Oba su procesa opravdana i društveno potrebna, iako u različitom omjeru, već prema vrednotama, prilikama i potrebama.⁵⁶ Ako te procese prenošenja kulture primijenimo na vjeru i Crkvu, imamo, s jedne strane, trajnu poruku Evanđelja i ono što se kao autentična kršćanska tradicija iz nje razvilo, a na drugoj postojeće kulture ili postojeću civilizaciju u koje se vjera mora »inkulturirati«. Kako je s odnosom kršćanske vjere prema suvremenoj kulturi u Europi? Trebamo li tu kulturu držati pretežito devijacijom i deformacijom tradicionalne europske kulture ili se nalazimo pred kvalitetno novim razdobljem? Na navedenom kongresu europskih teologa u Freisingu 1995. godine založili su se i francuski teolog i filozof P. Valadier i austrijski pastoralni teolog P. M. Zulehner za pozitivniji pristup Crkve suvremenoj europskoj civilizaciji. O njoj Ivan Pavao II. zna dati razne ocjene, često vrlo kritične (npr. ona o potrošačkom mentalitetu i »kulturi smrti«, što gotovo jedino neki znaju ponavljati), ali i analitički neutralne i pozitivne, pa ih treba nastojati povezati. Tako u pismu upućenom 6. Simpoziju Vijeća biskupskih konferencija Europe Papa piše 2. 1. 1986: »Zajednička razmišljanja dovela su na svjetlo činjenicu da je europsko društvo stupilo u novo razdoblje svoje povijesne budućnosti. Dubokim i slojevitim kulturnim, političkim i etičko-duhovnim promjenama, koje su konačno dale novi lik strukturi europskog društva, mora odgovoriti nova evangelizacija, koja će znati trajnu poruku spasenja nanovo predložiti današnjim ljudima u uvjerljivim oblicima.«⁵⁷

⁵⁶ J. Laloux, Uvod u sociologiju religije, KS, Zagreb, 1970., str. 65-70.

⁵⁷ Dokumenti o novoj evangelizaciji u L. Legrand, Les évêques d' Europe et la nouvelle évangélisation, Paris, 1991.; usp. Chr. Duquoc, Jesus Christus, Mittelpunkt des Europa von morgen, u G. Alberigo i dr., Das neue Europa. Herausforderung für Kirche und Theologie, Quaestiones Disputatae 144, Herder, Freiburg 1993., str. 101; o evangelizaciji Europe u

Neki europski episkopati nastoje promijeniti stil svojega govora i nastupanja. Tako francuski biskupi 1993. godine u nacrtu jednoga svojeg dokumenta o navještaju vjere govore o »predlaganju« (»proposition«, ne »transmission« ili »annonce« ili »profession«) vjere u Francuskoj, očito nastojeći se prilagoditi duhovnoj situaciji te senzibilitetu i mentalitetu današnjih Francuza koji visoko cijene modernu civilizaciju i slobodu te im vjera može biti samo ponuđena (slično je već bio pokušao sv. Pavao u Ateni, iako tada ne baš s mnogo uspjeha, Dj 16,34). Naoko mala nijansa, ali ona govori o uvažavanju suvremene duhovne situacije u Europi, iako se može postaviti pitanje kako to spojiti sa zahtjevom evanđeoske radikalnosti. Graditi je zahtjeve osobnog i društvenog života polazeći od čovjeka kao osobe, a osoba je u kršćanskom humanizmu u izvornom smislu uvijek pojedinačna osoba, na što se ne bi smjelo zaboraviti, ali i s društvenom i kulturnom dimenzijom, na što se također ne bi smjelo zaboraviti. Stoga sav rad Crkve u svojem poslanju mora polaziti od osobe da bi išao prema zajednicama i strukturama. Drugim riječima, kad bismo malo zaoštrili gledanje, mogli bismo reći da Crkvi, pogotovo kad je riječ o Europi, nije u prvom planu ni narod ni neka druga zajednica ili struktura, čak ni ona kao što je obitelj, nego stvarna osoba kojoj je pretpostavka za postanak i razvoj život u zajednici, najprije u naravnoj, kao što je obitelj. A osoba se ponajprije gradi »iznutra prema vani«, što je autentična evanđeoska smjernica i tradicionalna mudrost crkvena djelovanja, na što će Crkva trajno upozoravati Europu, sada velikim dijelom ekstravertiranu.

Sve je to rečeno s namjerom da se istakne kako je u današnjem europskom kontekstu potrebno vjeru ponovno »inkulturirati.«⁵⁸ Čini se da je posljednjih desetljeća u Europi izvršen takav kvalitativan pomak da su nam na nekim važnim područjima potrebne nove »paradigme«, kako to neki danas vole reći. Stariji i predstavnici postojećih struktura željeli bi, većinom, graditi na onome što su naučili u djetinjstvu i mladosti, ali na puno područja poći je novim putovima. To vrijedi u posebnom smislu za zemlje izišle iz komunističkog sustava. Papa Ivan Pavao II. dat će češkim katolicima 21. 4. 1990. (za vrijeme prvog posjeta, nakon Poljske, jednoj bivšoj komunističkoj zemlji) važnu uputu: »Sada gradite slobodan hram vaše Crkve, ne vraćajući se jednostavno onomu što ste imali prije ne-

ekumenskoj perspektivi: Rat der Europäischen Bischofskonferenzen – Konferenz Europäischer Kirchen, Die Kirchen Europas. Ihr ökumenisches Engagement, Köln 1994. Među brojnim prilogima donosi propovijed ljubljanskog nadbiskupa A. Šušlara na ekumenskom susretu u Erfurtu 28. 9. - 2. 10. 1988. u Erfurtu i prilog srpskoga pravoslavnog (tada banatskog) episkopa A. Jevtića (*Kršćanska vizija Europe s pravoslavnog gledišta*).

⁵⁸ Već smo naveli kako kard. J. Ratzinger hoće govoriti o »interkulturaciji« a ne o »inkulturaciji« (v. bilješku 12).

goli vam je sloboda ograničena: gradite na temelju onoga što ste učinili da sazrije u godinama vaših kušnji». ⁵⁹

S nadom i ljubavlju za novu Europu

Milanski kardinal Carlo Maria Montini je, kao predsjednik Katoličkih biskupskih konferencija Europe (CCEE), 1989. godine podsjetio sudionike njihova već uobičajenog redovitog susreta na novost situacije u Europi. Evangelizacija današnje Europe ne znači isto što i restauracija. Treba nam ići s nadom u otvorenu budućnost, koja će, dakako, sadržavati i trajni polog kršćanske vjere i »veliku tradiciju« (ili kako se izražava Y. Congar, »la Tradition« /s velikim početnim slovom/). Pritom kard. Martini, poznat i kao biblijski stručnjak i kao pastoralist, navodi kako je Isus, prema izvješću sv. Marka, napustio svoj Nazaret i pošao u Kafarnaum, grad koji je imao teških mana i velikih nedostataka, koji je Isus korio i kojemu je prijetio, ali koji je i volio, tako da su Kafarnaum nazivali Isusovim, njegovim gradom. To je bio grad, ako bismo htjeli upotrijebiti današnju terminologiju, moderan, grad pluralizma i kompleksnosti. Treba voljeti taj moderan grad koji se širi Europom i onda kad ga se kori, zaključak je Kardinalov. Uz to on navodi proroke Jeremiju i Jonu koji poručuju Izraelcima u babilonskom sužanjstvu neka ne žive od nostalgije za prošlošću nego neka djeluju u novim prilikama: »Ištite mir zemlji u koju vas izagnah, molite se za nju Jahvi, jer na njezinu miru počiva i vaš mir!« (Jer 29, 9) i »A meni da ne bude žao Ninive, grada velikoga, u kojem ima više od sto i dvadeset tisuća ljudi koji ne znaju razlikovati desno i lijevo, a uz to i mnogo životinja!« (Jon 4,11). ⁶⁰

Stoga ne izgleda uspješna metoda koja bi htjela navješćivati Evanđelje, malo zaostreno rečeno, u stilu »indoktrinacije,« tj. kao apstraktno i načelno navješćivanje vjerskih istina, bez potrebna uočavanja povijesnog konteksta, temeljeći i opravdavajući svoj postupak onim Pavlovim »u zgodno i nezgodno vrijeme« (ako riječi doista potječu od Pavla, jer ima dosta bibličara koji drže da su »pastoralne poslanice« kasnijeg datuma, iako bi bile pavlovske tradicije; uostalom, Pavao je imao i drukčijih tonova i pristupa). Potrebna je radikalnost, sve do mučeništva, ⁶¹ ali prethodno poduzevši sve što i nauk o kulturi i komunikologija zahtijevaju ili savjetuju. To je, barem što se tiče općeg i organiziranog postupanja, ne isključujući mogućnost da će neke skupine ili neke osobe u nekim prili-

⁵⁹ Posebice to ističe kard. R. Etchegaray u jednom panoramskom prikazu situacije Crkava u srednjoj i istočnoj Europi nakon pada komunizma na *Akademiji moralnih i političkih znanosti* u Parizu 12. 6. 1995. (R. Etchegaray, *Les Églises en Europe centrale et orientale cinq ans après la chute du mur de Berlin*, La Doc. cath. No. 2120, 16. srpnja 1995., str. 698).

⁶⁰ P. M. Zulehner/ H. Denz, *Wie Europa lebt und glaubt*, str. 258 (v. bilješku 51).

⁶¹ Th. Matura, *Le Radicalisme évangélique*, Cerf, Paris 1978.

ma postići izvanredne rezultate na neočekivan način. Tko bi bio mogao predviđeti da će sv. Benedikt, napustivši svijet i povukavši se u samoću, na kraju postati jedan od utemeljitelja europske civilizacije! Velika djela i veliki kvalitativni zaokreti u korijenu potječu od pojedinaca i malih skupina, kad nastaju nove etičke ili vjerske vrednote te su još »in statu nascenti«, kako to voli reći talijanski sociolog Francesco Alberoni.⁶² Bog može pisati i krivim crtama, ali to nas ne oslobađa dužnosti da nastojimo, što je više moguće, upotrijebiti svoje ljudske i razumske sposobnosti. Možda to neće biti karizmatско ili genijalno nadahnuće nekih pojedinaca koje nazivamo svecima ili genijima, ali nemojmo zaboraviti da i njihova »nadahnuća« velikim dijelom dolaze nakon mukotrpnog rada. Izum je, rekao je Edison, 99 posto »perspiration« (znojenje), a samo 1 posto »inspiration.« To vrijedi općenito za kreativnu ljudsku djelatnost, a tradicionalno je teološko načelo da i »milost pretpostavlja narav«. I najveći geniji i sveci najprije su se mučili i tražili svjetlo, da bi se na kraju, vođeni nadahnućem i milošću, dali na velika djela.

Tradicija, moderna, postmoderna

Mi smo danas, u kulturnom pogledu, baštinici predmoderne tradicije, tzv. moderne i, po mišljenju nekih, ulazimo ili smo već ušli u ono što se novijom kovanicom opisuje kao »postmoderna« (neki su već prije više od dvadeset godina govorili o dolasku »postindustrijskog društva«, posebice u Americi).⁶³ Danas se već u Europi puno govori o kraju moderne, kao o kraju jedinstvenih racionalnih koncepata o čovjeku i svijetu.⁶⁴ Već je katolički filozof i teolog Romano Guardini, kao jedan od prvih, nakon Drugoga svjetskog rata pisao o »kraju novoga doba«,⁶⁵ upozoravajući na jednostranosti i sužavanja u europskoj civilizaciji, posebice u njezinu odvajanju od vrednota sadržanih u kršćanskoj objavi. Ima to »novo doba« svojih teških skretanja i zabluda koja u naše dane postaju još očitiya. Stoga je s pozicija kršćanskog humanizma potrebna solidna analiza i kritika dosadašnjeg razvoja, ali to ne bi smjelo biti na štetu nesumnjivih rezultata, kao

⁶² U svojim brojnim djelima, posebice u knjizi *Valori*, Milano 1993.

⁶³ D. Bell, *The Coming of Post-Industrial Society. A Venture in Social Forecasting*, New York, 1973.

⁶⁴ D. Pejović, *Farewell to Modernity*, Enc. Moderna 42, God. XIV (1993), br. 2, str. 97-108. Pojam »moderna« sadrži više značenja u obilježavanju onoga što se zbivalo i zbiva u novije doba u povijesti Europe. Ona je novo doba u njezinoj povijesti, novi svijet vrednota i nov vremenski senzibilitet. Kao »prosvjetiteljstvo« bitno je oznaka XVIII. stoljeća (ali u filozofiji trebalo bi početi s Descartesom), kao znanost, tehnika i industrijalizacija pripada uglavnom XIX. stoljeću, a u XX. stoljeću »moderna« prelazi na područje umjetnosti, preispituje i provodi kritiku temelja znanosti i danas kao »postmoderna«, s dalekosežnim lomovima s tradicijom, kako neki misle, nastavlja ili zamjenjuje »moderanu«. Posljednjih godina imamo brojne debate o tom pitanju, možda dijelom previše shematizirane i ideologizirane.

⁶⁵ R. Guardini, *Das Ende der Neuzeit*, 1950.

što su sloboda savjesti, ljudska prava, demokracija, građanske i političke slobode, »autonomija zemaljskih stvarnosti«, primjerena odvojenost Crkve od države, borba žena za njihova ljudska prava itd. U filozofiji i teologiji mogli bismo također spomenuti brojne pomake, od veće »objektivnosti« (racionalnosti), prihvaćanja kategorija povjesnosti i razvoja do isticanja, s jedne strane, čovjeka kao pojedinca i osobe (antropološki obrat), ali ujedno i člana ljudske zajednice (socijalna dimenzija). Moralna teologija i društveni nauk Crkve vodit će više računa o dostignućima raznih znanosti i empirijskim podacima, sociologija religije i pastoralna sociologija naći će svoje mjesto i u Crkvi, uporaba povijesno-kritičke metode u proučavanju Svetog Pisma bit će prihvaćena itd.⁶⁶ No u brojnim drugim pitanjima još zaostajemo, osobito u našim prilikama. Još i danas nismo, čini se, pošli dalje od brojnih »predmodernih« shvaćanja, što za mnoge suvremenike predstavlja ako ne kamen spoticanja, a ono barem opterećenje u vjeri. Previše se izgubilo energije na borbu protiv zastranjenja i zabluda (nerijetko problematičnih s današnjeg stajališta), a premalo na traženje dijela istine u novovjekim idejama i pokretima. Istina je da su ova pitanja u svojem vremenu većinom bila vezana uz neka druga, manje važna u vjerskom pogledu, ali možda u danom trenutku od neke druge važnosti i potrebe (možda crkvenopolitičke), pa je nerijetko ovo posljednje gledište prevagnulo kad je bila riječ o konačnom vrednovanju.

Ako su pojedini krugovi u nekim zemljama možda siti tzv. moderne, jer vide njezine štetne učinke, kod nas je potrebno prihvatiti barem njezine sigurno pozitivne rezultate, ugrađivši ih u dužnu veću cjelinu. Od nekih opravdanih vrednota moderne ne možemo više natrag. Ono povjerenje u razum koje se očituje u katoličkoj teološkoj tradiciji i, još više, u novovjekoj europskoj misli, urodilo je velikim dijelom svojim plodovima, ali je tragedija što je ta spoznajna moć čovjeka jednostrano svedena vrlo često na strogo logičku proceduru (u smislu formalne logike), u nekim sredinama po strogom matematičkom i prirodoslovnom modelu. U opravdanoj borbi protiv takva sužavanja, s crkvene se strane slabo i kasno uočavalo ono pozitivno što su nam donijeli prosvjetiteljstvo i moderna znanost s obzirom na bolje poznavanje čovjeka i svijeta, a onda i za poboljšanje životnih uvjeta. Trebalo bi, kažu neki, razlikovati prosvjetiteljstvo od racionalizma, iako se povijesno isprepleću. Time ne treba idealizirati tzv. modernu. Propali su neki veliki mitovi koje je ona izradila, npr. vjera da će znanost riješiti sve probleme. Zabrinutost brojnih znanstvenika dobro je poznata. No, ne bi imalo smisla poricati i protiviti se racionalnosti, znanosti, razvoju i »napretku« u cjelini, a i jednostavno ne možemo natrag. I u Vatikanu su osnovane Papinska akademija znano-

⁶⁶ Papinska biblijska komisija, Tumačenje Biblije u Crkvi. Biblija i kristologija, KS, Dokumenti 99, Zagreb, 1995. Prvi od ova dva dokumenta, po sebi vrlo važan, općenito je prihvaćen vrlo pozitivno u teološkim krugovima.

sti kao i neke novije znanstvene akademije (socijalna, o pitanjima života). Na brojnim područjima života nije u prvom redu mjerodavno pitanje vjere nego znanosti. Navještaj (ili »ponuda«) vjere mora voditi računa o dostignućima znanosti kao mediju i horizontu navještaja vjere u današnje vrijeme. Zabrinjava dosta rasprostranjeno širenje teološki neobranjive vjerske literature. Na primjer, biblijska i egzegetska djela pisana prije 50-60 godina ponovno se tiskaju bez upozorenja s obzirom na znanstveno i teološki zastarjeli ili ograničeni domet tih djela (kao da u međuvremenu nisu izišli crkveni dokumenti *Divino afflante Spiritu*, Dokument o tumačenju Novog zavjeta iz 1964., *Dei Verbum* i najnoviji dokument o tumačenju Svetog Pisma iz 1993. godine).⁶⁷

Ako su racionalizam i neki predstavnici modernih znanosti previše zaključili u duhu pozitivizma, prešavši svoje granice i okrenuvši leđa punini zbilje, što sigurno jest činjenica koja očituje negativnu stranu velikog fenomena čovjekove kreativnosti i prodiranja u zbilju, to ipak nije razlogom da samo optužujemo i ne vodimo računa o pozitivnim gledištima. Neprihvatanje racionalnih razgovora o nekim pitanjima dovelo je do napetosti i kriza kod brojnih intelektualaca i znanstvenika. Dakako, valja je upozoriti na ograničen domet racionalnih objašnjenja, posebice kad se prilazi sadržaju temeljnih vjerskih istina, a i zbilje općenito. Danas se uočava kod mnogih znatno približavanje znanosti i vjere, samo što ta vjera često nije baš kršćanska vjera ni u tradicionalno »kršćanskim« sredinama, što mora biti povod dubljem razmišljanju i brizi Crkve.

Malo konkretnije o mogućoj budućnosti

Kad treba konkretnije nešto reći o situaciji sadašnje Europe i o njezinoj budućnosti, moramo to danas gledati u globalnoj perspektivi, kad čitav svijet, kako se voli reći, postaje jedno veliko »svjetsko selo«. Ipak, neki kontinenti ili regije imaju svoje specifičnosti. Što se tiče Katoličke crkve i kršćanstva općenito, već oko 1970. pomaknulo se, statistički gledano, težište kršćanstva prema Jugu (Južna Amerika, Afrika, Azija). Europa i Sjeverna Amerika nisu više krajevi s najvećim brojem kršćana. Eurocentrizmu nema više mjesta u svjetskim razmjerima i odnosima. Može nam se nametnuti misao: ako Europa ne bude kršćanska, bit će to možda Afrika ili Azija, po sebi nije važno. Kako je poznato, i Sjeverna Afrika nekad je bila kršćanska, a danas je gotovo posve islamska, ali Crkva nije propala. Ali, gledano kulturološki, čini se da bi Europa i nadalje mogla, možda i trebala, imati posebno važnu zadaću.

⁶⁷ Usp. također širenje literature vrlo sumnjive vrijednosti, poput spisa Marije Valtorte i drugih, na što je čak Zbor za nauk vjere u Rimu upozorio sve biskupe u ljeto 1994., ali očito s malo uspjeha.

Romano Guardini je bio mudar i dalekovidan teolog i filozof te se mnoga njegova naslućivanja danas jasnije vide. Jedan od glavnih problema danas on je vidio u odgovoru na pitanje kako ograničiti moć znanosti i tehnike nad čovjekom, što je po njegovu mišljenju središnji problem »novoga doba«. On se na taj problem češće vraćao. Tako već u knjizi *Kraj novoga doba* 1950. godine kaže: »Sržni problem oko kojega će kružiti budući kulturni rad i o rješenu kojega će ovisiti ne samo blagostanje ili bijeda nego život ili propast, je moć. Ne njeno uvećavanje koje ide po sebi, nego njeno obuzdavanje, njena uporaba«. ⁶⁸ Godinu dana kasnije (1951.) on će o temi »moć« objaviti i poseban spis (*Die Macht*). ⁶⁹ Problem ga je mučio. Kad je 28. travnja 1962. primio u Bruxellesu europsku nagradu *Praemium Erasmianum*, on je u svojem prigodnom govoru razmišljao o sudbini Europe u modernoj znanstvenoj i tehničkoj civilizaciji, iako još nisu bile nastupile pojačane promjene koje će se očitovati sedamdesetih i osamdesetih godina. On je u svojem govoru baš od Europe očekivao put prema prevladavanju problema moći znanosti i tehnike, jer ona ima od svih ostalih kontinenata najviše duhovnih potencijala na temelju svojega humanizma i svoje kulturne baštine. ⁷⁰ Problem moći odnosi se, po sebi je očito, i na političko područje. Ponosimo se slobodom i demokracijom, ali i u demokraciji ima prisile i diktature, čega se već nekako pribojavao i Francuz Tocqueville kad se divio mladoj američkoj demokraciji. ⁷¹ Štoviše, mnogi drže da je moderni totalitarizam tipično europska pojava te je i red da se poduzmu naponi za njegovo prevladavanje baš u Europi. ⁷² Danas govorimo o globalnoj kulturi, o globalnoj etici, o multikulturalnom društvu itd. To je više sociološki način gledanja. Ipak, kultura, uza sve utjecaje, mora imati neku zaokruženost da bi se mogla održati. Hoće li postati jedna svjetska kultura ili, točnije, civilizacija? Još smo daleko od toga, i pitanje je po sebi problematično, a problemi su gorući i treba ih hitno rješavati. Čini se da bi se u Europi moglo naći najviše potencijala za što hitnije i što humanije rješavanje toga teškog pitanja, kad ne bi bilo nacionalističkih presezanja (sužavanja) i kapitalističkog egoizma. No, problem je ipak kako se ozbiljno suočiti s izazovom moderne, asimilirati i integrirati ono što je u njoj pozitivno i konstruktivno, upozoravajući pritom na

⁶⁸ R. Guardini, *Das Ende der Neuzeit. Die Macht*, 2. Aufl. der Werkausgabe, Mainz-Paderborn, 1986., str. 77.

⁶⁹ Sadržan i u djelu navedenom u prethodnoj bilješci.

⁷⁰ Razumljivo je da u Njemačkoj uvijek iznova tiskaju Guardinijeva djela, a u povodu veće integracije Europske unije 1993. godine jedan je talijanski časopis tiskao navedeni govor iz Bruxellesa, jer »nije ništa izgubio na svojoj hitnosti« (R. Guardini, *L' Europa: realtà e compito*, u *La Rivista del clero italiano*, 2/1993., str. 85-97).

⁷¹ A. de Tocqueville, *O demokraciji u Americi*, Zagreb, 1995. (izvornik: sv. I. 1835; sv. II. 1840.).

⁷² J. Tischner, *Glaube in düsteren Zeiten*, u *Das neue Europa*, str. 122 (v. bilješku 57).

dimenzije koje je ona zanemarila ili nijekala. Danas, kad je riječ o »postmodernoj« etapi europske civilizacije, govor nekako postaje shematski jednostran, ako ne i pomodan. No ne može se poreći da on ne upozorava na neke vrlo zaoštrene oblike moderne kao neki njezin daljnji razvoj, a dijelom i kao oblik njezine dekadencije.⁷³

Pokušati je upozoriti, iz crkvene perspektive i vrlo kratko, na neka gledišta današnje europske problematike.

1. Vjera u Boga i u Isusa Krista je od temeljne važnosti za budućnost Europe ako želi nastaviti u sadašnjem i budućem vremenu s nekom specifičnom ulogom u svjetskoj civilizaciji i povijesti (što nije diskriminacija ili preuzetost prema drugim civilizacijama, jer i one imaju svojih specifičnosti).

2. Europska civilizacija zahtijeva dopunu koja nadilazi racionalizam, pozitivizam i vjeru u svemoć znanosti. Ta dopuna mogla bi biti potaknuta i promaknuta, čini se, boljim dijalogom s kršćanskim Istokom, a i s nekim nekršćanskim religijama (sažeto u pitanju o »mističnoj« dimenziji zbilje). Ona je potrebna i na vjerskom i na civilizacijskom području.

3. Europa ima velike mogućnosti da na temelju kršćanske tradicije razvija i brani poimanje čovjeka kao osobe te njegov položaj u društvu, svemiru i povijesti. U pitanju je antropologija, nauk o čovjeku u integralnom pogledu. Ivan Pavao II. je upozorio kako je komunizam bitno propao zbog krive slike o čovjeku ili krive antropologije.⁷⁴ Ista se opasnost krije i u zapadnoeuropskoj civilizaciji, jer sa slabljenjem kršćanskog humanizma čovjek se svodi samo na neke svoje sastavne dijelove, strukture ili funkcije. Konačno njega nestaje, što samo rijetki otvoreno priznaju.

4. Odnos čovjeka prema znanosti i tehnici u suvremenoj tehnološkoj civilizaciji, osobito s obzirom na činjenicu da ona sve više prelazi u informacijsku civilizaciju s još dosad nepredvidivim oznakama i sadržajem. Još nismo dovoljno svijesni promjena koje su na pomolu, a Europa i Crkva mogle bi iz svojih iskonskih izvorišta, u nekoj neformalnoj suradnji, pridonijeti humanizacije te nove civilizacije.

5. Svojim velikim iskustvom spajanja univerzalnoga i partikularnoga Crkva može pomoći Europi da, čuvajući svoj identitet, bude otvorena drugim kulturama i civilizacijama, tako obogaćujući sebe i pomažući drugima.

⁷³ H. J. Türk, *Postmoderne*, Mainz-Stuttgart, 1990.

⁷⁴ »...treba nadodati da je temeljna greška socijalizma bila antropološkog karaktera« (Ivan Pavao II., *Enc. Stota godina*, br. 13).

6. Na svjetskoj razini goruća su pitanja socijalne pravde, mira i očuvanja okoliša. Tu Crkva može, u ekumenskom procesu, utjecati na Europu da bude predvodnicom u rješavanju tih teških problema današnjega svijeta.⁷⁵

7. Temeljnim odrednicama svojega socijalnog nauka Crkva može dati impulse za humanije uređenje društvenog života na teorijskoj razini, a preko svojih vjernika laika i na praktičnoj. Od posebne je važnosti suzbijanje nacionalizma.⁷⁶

8. Ekumensko zalaganje Crkve je za Europu od prvorazredne važnosti i u političkom pogledu.

9. Postoje brojna etička i kulturna pitanja gdje će se vidjeti koliko će Europa biti u skladu sa svojom autentičnom tradicijom koju i danas drži dinamičnom i vitalnom. Suradnja s Crkvom, bez tutorstva bilo s koje strane, pomoći će stvaranju kritičkih sudova i potrebnih opredjeljenja.

10. Što se tiče same Crkve i njezine neposredne evangelizacije, čini se da je neizbježno ono o čemu je u svoje vrijeme govorio Karl Rahner – Crkva u dijaspori. Otuda potreba zajedništva i malih bratskih zajednica u kojima će se pojedinac osjećati dobro i gdje će moći rasti kao osoba, da bi onda mogao djelovati i u društvu. To K. Lehmann, biskup grada Mainza i predsjednik njemačke biskupske konferencije, stavlja na prvo mjesto u svojem prilogu o evangelizaciji Europe. Zatim spominje pitanje osmišljenja života i, kao korijen svih problema, govor o Bogu.⁷⁷

11. U ovo vrijeme kad mnogi u Europi nemaju ili gube moć prihvaćanja evanđeoske poruke i osjećaj za tipično kršćansko osmišljenje života, a na mnogo područja i sama Crkva ima svojih unutarnjih problema i dilema, ostaje siguran put služenja čovjeku i društvu (diakonia), što je uz navještaj Božje riječi te slavljenje Euharistije i ostalih sakramenata također bitna zadaća Crkve.⁷⁸ Prilike i

⁷⁵ *Vijeće europskih biskupskih konferencija i Konferencija europskih Crkava* organizirali su u svibnju 1989. u Baselu, u okviru tzv. »koncilskog procesa«, zajednički susret o tim pitanjima. Izvorni poticaj za susret dao je evangelički fizičar i filozof C. F. von Weizsäcker. *Konferencija europskih Crkava* održala je iduće godine sličan skup u Seulu u Koreji.

⁷⁶ Ivan Pavao II. osudio je oštrim riječima nacionalizam, ali brani prava naroda. U svojem govoru na općem zasjedanju Ujedinjenih naroda 5. 10. 1995. predložio je da se izradi povelja o pravima naroda i manjina, na što se osvrnuo u svom uobičajenom nagovoru srijedom 11. 10. 1995. te je rekao: »Razmišljajući o obljetnici Organizacije ujedinjenih naroda uočio sam da do danas zapravo ne postoji međunarodni dogovor kojim bi se na odgovarajući način uredila prava narodâ. Budući da je povelja o osnovnim ljudskim pravima zorno stavila pred oči prava osobe, potrebno je sada izraditi povelju koja će čuvati i promicati prava narodâ na postojanje u duhu doličnoga suživota, međusobne snošljivosti i stvarne solidarnosti« (Glas Koncila 22. 10. 1995, str. 1). V. bilješku 22.

⁷⁷ Što znači novo evangeliziranje Europe? u *Svesci 75-81* (1994.), str. 287-290.

⁷⁸ W. Zauner, *Evangelisierung in Zeiten des Unglaubens*, Cursillo (Wien), Jhrg. 32(1995), br. 333, 334, 335 (tekst jednog predavanja u Beču).

potrebe za to ima i previše, posebice za rubne slojeve i siromašne, unatoč već poduzetim naporima i mjerama, posebice financijskim.

12. Na kraju, ne smije se zaboraviti da je s pitanjem o Bogu vezano i pitanje o čovjeku i njegovim vrednotama. S vjerom u Boga tijesno je spojena i vjera u čovjeka, o čemu nam, uz ostale, izričito svjedoče i Nietzsche i Dostojevski, u prošlom stoljeću, i M. Foucault u naše dane.⁷⁹ Ako nema Boga, nema ni čovjeka.

Unatoč materijalizmu (s obzirom na praktičan stil života danas neki u svezi s »postmodernom« govore o »postmaterijalizmu«), pozitivizmu i racionalizmu, Europa ima najviše humanih potencijala za rješavanje suvremenih problema. Može nam izgledati da su neke druge kulture, na primjer islamska ili neke azijske, zdravije. Čini se da ih problemi koji muče europsku civilizaciju još nisu posvema zahvatili. No, po svemu sudeći, teška im kriza tek predstoji, a znak nemira su oblici nasilnog fundamentalizma, a u nekim sredinama moralne dezorijentacije i »anomije«.

Kad je Jean-Baptiste Chautard početkom stoljeća pisao svoju poznatu knjigu *Duša apostolskog djelovanja*, nabrojio je brojna svojstva koja bi morao imati moderni apostol i misionar. Knjiga se i danas čita i ponovno izdaje na vodećim europskim jezicima, a prevedena je i na hrvatski.⁸⁰ Zahtjevi suvremene evangelizacije i pastoralna su toliki da ih je nemoguće imati sve zajedno. Zaključio je: najbolji i najkraći put je provoditi unutarnji život svetosti. To je klasičan nauk o kršćanskom životu, prema kojemu izvanjska djetvornost pretpostavlja unutarnji duhovni dinamizam i njegov je plod. Ima u tome ne samo kršćanske mudrosti nego i općenito ljudske,⁸¹ no treba imati pred očima dvoje: da je autor kao monah trapist-cistercit, s jedne strane, s pravom upozorio na nezaobilazan primat unutarnjeg elementa u evangelizacijskom i pastoralnom radu, što nije bilo samo onda aktualno nego je još više i danas, a s druge, da smo danas svjesni kompliciranosti

⁷⁹ O Nietzscheu i njegovu »prevrednovanju svih vrednota« napisane su cijele biblioteke, i ne bez razloga, jer je tragičnom pronicavošću najavio suvremena moralna raslojavanja. M. Foucault (1926.-1984.), profesor »povijesti sistema misli« na Collège de France, potpuni je relativist, po kojemu tzv. »istine« (spoznajni sustavi) u svojem vremenu služe vladanju nad drugima, posebice nemoćnima i slabima. Poznatija djela: *Les Mots et les choses*, Paris 1966. i *L'Archéologie du savoir*, Paris 1969. Usp. također: M. Foucault, *Znanje i moć*. Izbor priredili H. Burger i R. Kalanj, Zagreb, 1994.

⁸⁰ Dom J. B. Chautard O. C. R., *Duša apostolskoga djelovanja*, prev. M. Alaupović, Sarajevo 1926. Prerađeno izdanje i umnoženo ciklostilom, Pazin, 1959. Bilo bi dobro dobiti novo hrvatsko izdanje.

⁸¹ Interesantno je kako danas čak za uspješne poduzetnike zahtijevaju najprije autentičan unutarnji stav iz kojega će slijediti i vanjski uspjeh. Usp. S. C. Covey, *7 navika uspješnih ljudi*, Mozaik knjiga, Zagreb 1994. (izvornik: *The Seven Habits of Highly Effective People*, Simon & Schuster, 1992.). Temeljna je dinamika »iznutra prema vani« (Inside – Out).

života kad osobna svetost nastaje u stvarnom svijetu te prelazi i u njegove strukture te je dijelom i njima obojena i uvjetovana. Potrebno je puno više nego ranije naglasiti golem napor koji je potreban kako bi naši unutarnji stavovi i osobna zalaganja bili što temeljitije »prosvijetljeni, »unutra« ali i prema »vani«, da bi u današnjem svijetu mogli biti djelotvorni i plodni.

Crkva u Europi, dakako i Hrvatskoj, a i drugdje u svijetu, danas se shvaća (u svojem boljem dijelu) kao velika misijska zajednica i ustanova (usp. dokumente *Apostolicam actuositatem, Evangelii nuntiandi, Redemptoris missio* itd.). Govoriti i svjedočiti o Kristu ili – možda prema današnjem mentalitetu slobodnog izbora i marketinga – ponuditi ili predložiti Krista i njegovo Evanđelje sa svom ozbiljnošću suvremenoj Europi, pretpostavlja govoriti na način koji ona nekako prihvaća ili se nadamo da će prihvatiti. Ako hoćeš Johna naučiti latinski, nije dovoljno znati latinski, nego moraš poznavati i Johna – tu bjelodanu odgojnu i obrazovnu činjenicu držao je potrebnim ponavljati engleski političar Gladstone. Ali to se odnosi i na stil svetosti. I današnji sveci, makar i ne bili kanonizirani, ali preko kojih djeluje »sveta« Crkva, i kršćani općenito moraju poznavati »znakove vremena« današnje Europe i, u našem slučaju, današnje Hrvatske. Pogotovo je to potreba pastoralnog djelovanja, te jedino autentične »crkvene politike« (K. Rahner). Stoga potreba europske svijesti, kao danost i kao zadaća bez jednostranih klišeja i u našoj Crkvi u Hrvatskoj. To neće ići bez suradnje i visoke kršćanske naobrazbe laika, što je hitna potreba nakon polustoljetne odvojenosti, zanemarenosti i pustoši (a i ranijih nedostataka), ni bez njihova autentično kršćanskog života, ali to je pitanje za sebe i druga velika tema.⁸²

Zusammenfassung

EUROPA, CHRISTENTUM UND KIRCHE

Der Artikel »Europa, Christentum und Kirche« befasst sich mit der heute vieldiskutierten Frage der europäischen Identität in Geschichte und Gegenwart mit besonderer Rücksicht auf die Rolle, die das Christentum und die Kirche im Werdegang Europas geübt haben. Ausgehend von der geographischen Lage wird besonders die Kulturgeschichte Europas als bestimmend für seine Identität angeführt. Neben anderen Einflussquellen

⁸² Vijeće za laike HBK, Knjiga 1: Zbor hrvatskih vjernika laika, Zagreb, 16.-18. listopada 1992, GK-KS, Zagreb, 1993.; Knjiga 2: Crkva, demokracija, opće dobro u Hrvatskoj, *Studijski dani*, Zagreb 31. ožujka – 1. travnja 1995., GK, Zagreb 1995. Glavni crkveni dokumenti o laicima navedeni su u ovim zbornicima.

spielen dabei das Christentum und die Kirche eine ganz bestimmende Rolle. Heute geht es in Europa um mehr als nur um einen wirtschaftlichen und politischen Integrationsprozess. Im Grunde geht es um die »Seele« Europas mit dem Versuch, aufgrund der europäischen Grundwerte und mit Blick auf die heutige Weltsituation ein neues Europa zu schaffen, das imstande wäre, die Hauptwerte der Vergangenheit mit der Offenheit für die noch nicht klar voraussehbare Zukunft ahnend zu verbinden. Dabei ist es lebenswichtig, die Hauptakzente der europäischen Zivilisation nicht aus dem Blick zu verlieren. Dabei soll man zuerst auf einige Vorfragen eingehen, wie z. B. Europa gross oder klein, Westeuropa allein oder auch mit Ost- und Südosteuropa, ein säkularistisches und multiethnisch pluralistisches Europa oder ein solidarisch und subsidiär vereinigtes Europa, in dem sowohl West als auch Ost ein gemeinsames Haus hätten und sich gegenseitig bereichern würden. Die von Samuel Huntington (Harvard) vertretene These von einem wahrscheinlich möglichen Zusammenstoss zwischen Ost und West aufgrund der verschiedenen Kulturtradition wird als nicht realistisch bewertet, obwohl man anerkennen soll, dass es wahrscheinlich für geraume Zeit besondere Spannungen geben wird. Eine grosse Sorge bereitet die »europäische Kulturrevolution«, die seit Ende der sechziger und Anfang der siebziger Jahre in Westeuropa stattgefunden hat. Das Christentum und die Kirche befinden sich in einer ganz neuen Situation, die eine neue Inkulturation des christlichen Glaubens verlangen, um die so notwendige Neuevangelisierung Europas zu unternehmen. Der Autor macht auf einige Problemfelder aufmerksam, bei deren Bewältigung auf Weltebene Europa besser als andere Kontinente und andere Kulturtraditionen geeignet sein dürfte, einen wertvollen Beitrag zu leisten und damit wahrscheinlich ihre Identität auch in Zukunft bewahren zu können. Aber der letzte Grund dieser auch für die Zukunft gültigen Identität liegt im christlichen Glauben. Es sollte daher eine kritische Beurteilung sowohl der Geschichte und des Kulturerbes Europas als auch noch mehr der heute in ihm umhertreibenden (Un)Geister und Wertvorstellungen unternommen werden, freilich verbunden mit der Liebe nicht nur für seine Vergangenheit sondern auch für die Gegenwart und mit Hoffnung auf eine schönere Zukunft.